

Доля дітей колишніх східних
робітників, народжених у
1944-1945 роках у Німеччині

Про цей проект

Ідея цього проекту виникла ще в 2001 р., коли Яніна Дреслер і Рольф Шварц перебували в Києві в рамках обміну учнів і завели зі школярами розмову про долю примусових робітників. Колишні примусові робітники, а інколи і їхні діти розповідали про своє життя після повернення до України. Звідси й виникла ідея започаткувати проект, пов'язаний із долею дітей колишніх примусових робітників. Як ішлося їм після повернення до незнайомої батьківщини? Як сприйняло цих дітей суспільство? І найголовніше запитання: як складаються справи в цих дітей сьогодні?

Для того, щоб цей проект був реалізований, знадобилася підтримка (на громадських засадах) багатьох людей. Це – Хайнер Шульц і Катя Герц Айхенроде з Кола друзів Меморіалу концтабору "Нойєнгамме", які завжди були готові словом і ділом прийти на допомогу. Це – члени Всеукраїнської асоціації молодіжного співробітництва "Альтернатива-В", які наїздили тисячі кілометрів, проводячи опитування всіх осіб. Це – д-р Кирило Савін, який терпляче опікувався технічними деталями. Це – професор Голчевськи та проф. Ходель, які виступили коректорами перекладів із української мови. Це – Йорн Лінднер, який вичитував тексти. Звичайно, це – Рольф Шварц, який долучився до розробки заявки на реалізацію проекту. Ми дякуємо також всім іншим, чий імена не згадуються тут. Але найбільшу подяку ми висловлюємо всім "дітям", які зголосилися підтримати нас у реалізації проекту. Всі вони якнайповніше розповіли нам про своє життя, і за це ми щиро їм дякуємо!

Яніна Дреслер (керівник проекту)

Про цей проект	2	Леоні Гюльденпфенніг	43
"Один проти всіх" або життя дітей східних робітників у нашому суспільстві – Німецько-український проект розповідає про дітей колишніх примусових робітників із України	5	Крістіна Ульріх	47
Вступний текст до тематики щодо примусових робіт у Німецькому Рейху та щодо долі дітей, які народилися в Німеччині в 1944-1945 рр.	8	Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна	50
Олена Максименко (Альтернатива-V)	14	Уривки з інтерв'ю	57
		Узагальнення опитувань	63
Крістіна Ульріх	16		
Яніна Дреслер	20		
Крістіна Ульріх	23		
Яніна Дреслер	28		
Крістіна Ульріх	32		
Яніна Дреслер	36		
Крістіна Ульріх	39		

Вихідні дані

Видавець:

Коло друзів меморіалу концентраційного табору «Нойєнгамме»

Жан-Долідер-вег, 75

21039 м. Гамбург

Концепція та керівництво проекту: Яніна Дреслер

Тексти: Яніна Дреслер, Леоні Гюльденпфеніг, Олена Максименко

та Крістіна Ульріх

Графічне оформлення: Анат Фрумкін

* Матеріали призначено для проведення занять у школі і можуть бути скопійовані лише з цією метою. Передрук, розповсюдження або публікація уривків можливі лише за згоди авторів.

* Фотографії без позначення джерела походять з приватних колекцій.

"Один проти всіх" або життя дітей східних робітників у нашому суспільстві – Німецько-український проект розповідає про дітей колишніх примусових робітників із України

Переклад з української Олени Максименко (Альтернатива-В)

Друга світова війна тривала шість років: з 1 вересня 1939 р, коли німецькі війська напали на Польщу, до 2 вересня 1945 р., коли японський уряд підписав акт про капітуляцію.

На Радянський Союз Німеччина напала 22 червня 1941 р. Через чотири роки війни в ніч з 8 на 9 травня 1945 р. генерал-фельдмаршал Кейтель підписав в Карлсхорсті (Берлін) акт про беззастережну капітуляцію німців. У радянській історіографії офіційне завершення Другої світової війни представляється встановленням радянського прапора на зруйнованому Рейхстазі в Берліні.^[1]

Цей "День звільнення" ще й досі святкується 9 травня як національне свято в Україні та Росії. Втім, ясно, що і шістдесяті років не вистачить, що загоїти рани.

Після проголошення Україною незалежності багато чого змінилося. Свобода слова, переосмислення історії, переорієнтація цінностей – все це є складовими болючого, але необхідного процесу. Ті, хто в радянську добу офіційно вважалися "зрадниками Вітчизни" та "ворогами народу", сьогодні отримують статус героїв. Проте краще пізно, ніж ніколи.

[1]. Це – одна з найбільш поширених фотографій ХХ сторіччя. Радянські солдати встановлюють 2 травня 1945 р. червоний прапор із серпом і молотом на Рейхстазі. Через два дні, 4 травня, після того, як Михайло Мінін встановив червоний прапор на Рейхстазі, було зроблено імітацію тих подій. Військовий кореспондент і фотограф Євген Халдей заліз з трьома випадковими солдатами на дах Рейхстагу, що був захоплений ще 30 квітня. Він попросив групу відпрацювати перед фотокамерою різні сцени й відзняв всю плівку – 36 кадрів. Існує багато опублікованих варіантів цієї події. На одному зі знімків можна побачити, що один із трьох солдатів на зап'ястях обох рук має по годиннику, адже це був один з найпопулярніших трофеїв червоноармійців. На "офіційному" фото Халдей заретушував один годинник.

Колішні примусові робітники – люди, вивезені під час війни силоміць на роботи до Німеччини – отримують сьогодні, більше ніж через 55 років, статус учасників бойових дій.^[2] В той же час їх більше не сприймають як "зрадників вітчизни". І діти українців, народжені в Німеччині під час Другої світової війни, після проголошення Незалежності також отримали цей статус. Сьогодні вони мають право один раз на рік отримати безкоштовне направлення на лікування, право на безкоштовне користування громадськими (державними) засобами пересування місцевого сполучення. Вони отримують знижки при платі за житло, що перебуває в комунальній власності, безкоштовно одержують ліки й навіть мають можливість один раз на рік безкоштовно отримати залізничний квиток на поїздку в будь-яку точку України. Щоправда, в більшості з них поганий стан здоров'я є і часто вони просто більше не можуть подорожувати.

Займаючи радянські села в сорокових роках, німці відправляли на примусові роботи до Німеччини в першу чергу молодих і здатних до опору дорослих людей та дітей. До середини 1944 р. до Німецького рейху прибуло близько 1,4 млн. радянських примусових ро-

[2]. Учасниками бойових дій вважаються всі українці, народжені до 8 травня 1945 р.

бітників, з них близько 920 тисяч із України. Більше, ніж половину радянських примусових робітників складала жінки.

Згідно з розпорядженнями стосовно східних робітників всі вони, починаючи з 1942 р., мали носити знак "OST" (СХІД). 1944 року старі знаки були замінені на нові, що мали відмінності відповідно до представників української, білоруської та російської національностей. Після закінчення війни радянський уряд силоміць відправив більшість радянських примусових робітників до СРСР, там їх чекало обвинувачення в "зраді Батьківщини", за яким слідували репресії. Лише в 1944 р. німецький уряд вирішив виплатити компенсації колишнім східним робітникам. Втім, на одного українця припала сума, вп'ятеро менша за ту, що припадала на одного поляка. В 2006 р. виплати відшкодувань були завершені.

Історія кожного з тих, хто вижив, є особистою війною, де відбулася боротьба "одного проти всіх". В кращому разі їх було двоє проти всіх. У цих розповідях значно більше трагедії та напруги, ніж в сюжетах більшості книжок і фільмів про війну. Небагато хто чув ці історії, часто діти дізнаються про місце свого народження вже в дорослому житті.

Тому з лютого 2007 по серпень 2008 рр. Всеукраїнська асоціація молодіжного співробітництва "Альтернатива-В" та "Коло друзів Меморіалу концтабору Нойєнгамме" реалізували спільний проект з теми "Доля дітей колишніх примусових робітників, які народилися в Німеччині в 1944-1945 рр."

У жовтні 2006 р. 93 дитини колишніх примусових робітників, які народилися в Гамбурзі або недалеко від нього, отримали пропозицію підтримати цей проект. Їм треба було розповісти свою історію. 32 особи погодилися на це й запропонували свою допомогу.

Шляхом попереднього анкетування було відібрано 10 осіб, з якими "Альтернатива-В" влаштувала відеозапис інтерв'ю. До інших 22 осіб було направлено прохання відповісти на запитання відеоінтерв'ю письмово. Десять із них надіслали заповнені анкети, таким чином в розпорядженні виявилось 20 історій життя.

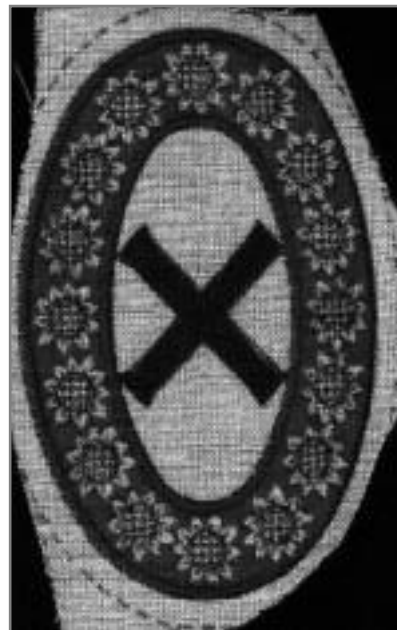
В інтерв'ю діти, які сьогодні вже давно стали пенсіонерами, розповіли про повернення до України після 1945 р. Вони описали також життя в колишньому Радянському Союзі, наприклад, як їм та батькам ішлося за часів Сталіна. Дехто з дітей дізнався про місце свого народження значно пізніше, тому що батьки приховували це зі страху перед репресіями та з метою захистити дітей. В деяких випадках в паспорті значилося справжнє місце народження – Гамбург, в деякого виявилось записаним якесь українське село, а то і будь-які дані були відсутні.

Відповіді сьогоднішніх пенсіонерів, почасти дуже детальні, свідчать про те, що предметом історичних досліджень стала ще одна актуальна тема, якій раніше приділялося мало уваги. Тут вперше опрацьовуються думки про власне дитинство, про батьківську домівку та жахливі страждання батьків – примусових робітників. Постійно констатується факт, що в родині про часи примусової роботи говорилося мало, а то й зовсім не говорилося. З цих біографій ясно видно різницю в ставленні до теми примусових робіт у колишньому Радянському Союзі та в нинішній Україні.

Дехто неохоче згадує про ті часи, інші забули деталі, ще хтось з задоволенням поринає у спогади й дякує Богові за те, що вижив. Ніякі держави й організації не зможуть відшкодувати жахливі втрати та трагічні моменти. Увага та пам'ять – єдина цінність, що залишилася цим людям.

Дуже часто інтерв'ю та листи закінчуються проханням зберегти пам'ять про страждання Другої світової війни та про мужність власних батьків.

Інтерв'ю, проведені в рамках цього проекту, складають основу даного додаткового матеріалу, призначеного для вчителів.

Знак примусових робітників зі Сходу

У травні 1944 р. було введено нові знаки для примусових робітників зі Сходу, в яких передбачалася відмінність для представників української, білоруської та російської національностей. Соняшниковий вінок на червоному тлі з андріївським хрестом по центру призначався для російських робітників.

Вступний текст до тематики щодо примусових робіт у Німецькому Рейху та щодо долі дітей, які народилися в Німеччині в 1944-1945 рр.

Яніна Дресслер

У зв'язку з підвищенням виробництва зброї та провалом плану блискавичної війни Німецький Рейх потребує все більше робочої сили. Через посилений призов до армії виникає потреба залучення до робіт працівників з-за кордону. Про те, що йшлося не про добровільний від'їзд примусових робітників до Німеччини, свідчать слова Генерального уповноваженого з залучення до робіт у Третьюму Рейху Фріца Заукеля: "З п'яти мільйонів іноземних робітників, які прибули до Німеччини, не набереться й 200 тисяч добровольців". Цю заяву він зробив на конференції з Централ-ьного планування залучення до робіт у березні 1944 р.^[1]

Поняття "примусові робітники" набуло поширення в сучасній мові. Націонал-соціалісти використовували такі терміни, як "цивільні робітники", "іноземні робітники" або "закордонні робітники". Поняття "іноземні робітники" нічого не говорить про характер залучення людей до робіт, а повідомляє лише, що йде-ть-ся не про німців. Те ж саме стосується і поняття "цивільні робітники", оскільки залишається неясним, працюють люди добровільно чи примусово. Крім того, поняття примусової роботи чітко відмежовує трудові відносини, в яких тимчасово або певний період могли перебувати німецькі громадяни. В зв'язку з іншими умовами жи-

ття для них це була скоріше трудова повинність, ніж примусова робота.^[2]

У джерелах націонал-соціалістів для визначення примусових робітників постійно зустрічаються такі поняття, як:^[3]

- "Закордонна робоча сила" (щодо осіб з Західної Європи).
- "Іноземна робоча сила" (щодо осіб зі Східної Європи).
- Цивільні поляки/ польські цивільні робітники/ польські сільські робітники.
- Цивільні східні робітники/ східні робітники = офіційне визначення (з 2.2.1942) радянських іноземних робітників.
- Цивільні робітники (закордонні цивільні робітники).
- Італійські цивільні робітники.
- Інтерновані військові (стосувалося італійців після падіння Муссоліні в 1943 р.)

Наприкінці 1944 р. на території "Великого німецького рейху" було зареєстровано близько 8 мільйонів іноземних робітників та військовополонених, які були "задіяними на роботах". Вони походили, наприклад, з Бельгії, Франції, Італії, Польщі та Радянського Со-

[1] МВТ, том 3, стор. 450, Процес проти головних військових злочинців, Міжнародний військовий трибунал, Нюрнберг, 14 листопада 1945 р. – 1 жовтня 1946 р., Нюрнберг, 1947 р., передрук: Мюнхен / Цюрих, 1984 р.

[2] У багатьох розмовах із очевидцями авторці часто повідомлялося, що німці також відбували трудову повинність. У зв'язку з цією інформацією можна чітко побачити, що поняття примусової роботи є дуже розмитим у розумінні та використанні

[3] Даний перелік не претендує на завершеність; наведено лише поняття, що зустрічалися автору під час роботи.

юзу. Більше, ніж половину польських та радянських цивільних робітників склали жінки.^[4] Майже половину працюючих у німецькому сільському господарстві склали іноземці, на суто військових підприємствах їх частка доходила до 50%.^[5] Якщо сюди додати тих, хто був зайнятий "на роботах Третього рейху" переважно добровільно й лише певний період часу, то загальна кількість іноземних робітників, зайнятих в економіці Третього рейху між 1940 та 1945 рр., складе близько 9,5 млн. осіб.^[6] В той же час на німецьку економіку працювали сотні тисяч ув'язнених у концентраційних таборах. Але з огляду на те, як до них ставилися та на їх правовий статус цих людей не можна порівнювати з примусовими робітниками. Таким чином, можна виділити п'ять груп примусових робітників:

- Військовополонені, які всупереч положенням Женевської конвенції та Гаазької конвенції про закони та звичаї сухопутної війни, залучалися до робіт на військових підприємствах і до примусових робіт всупереч положенням про звання. Женевська конвенція передбачає, що військовополонені – за винятком офіцерів та тих, хто прирівнюється до них – можуть залучатися до робіт. Але робота військовополонених "не повинна мати безпосереднє відношення до воєнних дій".^[7] Унтер-офіцери можуть залучатися лише до виконання наглядових функцій.

[4] Для порівняння: Ульріх Герберт, "Робота іноземців. Політика та практика "залучення закордонних робітників" у військовій економіці Третього рейху", Берлін, Бонн, 1985 р., стор. 11.

[5] Герберт: "Робота іноземців", стор. 11.

[6] Марк Шльорер вважає навіть, що під час Другої світової війни на території Великого німецького рейху працювало близько 13,5 млн. іноземних робітників і полонених із концентраційних та інших таборів. Беручи до уваги інколи неодноразову зміну їх статусу, йдеться про 8,4 млн. цивільних робітників, 4,6 млн. військовополонених та 1,7 млн. в'язнів концтаборів і "єврейських робітників". Джерело: Марк Шльорер, "Іноземні цивільні робітники, військовополонені та ув'язнені в Німецькому рейху та в окупованій Європі з 1939 до 1945 рр.", Штутгарт, 2001 р.

[7] Альфред Вердросс, "Міжнародне право", Відень, 1945, стор. 453. Гаазька конвенція регулює правовий статус військовополонених.

- Військовополонені, відпущені з полону й примушені працювати в Німеччині;

- Цивільні громадяни, тобто чоловіки, жінки та діти, які проти волі були вивезені на роботи до Німеччини, часто з використанням сили або під загрозою використання сили.

- Цивільні громадяни, які добровільно зголосилися на роботи, повіривши обіцянкам, що так і не були виконані, а також ті, кому після закінчення угоди не дали повернутися на Батьківщину.

- іноземні громадяни, заарештовані, зокрема, за опір німецькій окупаційній владі та відправлені на примусові роботи. Наприклад, у Рендсбурзі перебували ув'язнені борці опору з Норвегії. Вони працювали не лише у приватних господарів, а і на підприємствах. Чим довше тривала війна, тим більшого значення набували роботи з виробництва озброєнь.^[8]

[8] Для порівняння: Рольф Шварц, Гаральд Єннер: 50 років тому... окупація Норвегії, переслідування, опір, ув'язнення, Рендсбург, 1992.

Франузи-"добровільці" на працевлаштуванні в Ліоні.
 Фото: Дідьє, Європа працює в Німеччині, Берлін, 1943. Стор. ?? „

Примусові робітники були задіяні в різних галузях. Ішлося про роботу на промислових підприємствах держави та в приватному секторі економіки, на виробництвах громадського права, в сільському господарстві та в приватних господарствах. "[...] у вересні 1942 р. [стало – примітка автора] дійсно модним мати в господарстві українських служниць".^[9]

* Додаткова література з тематики:

Можливі подальші теми: Женевські конвенції, ратифікація 1949 р. після вражень від Другої світової війни.

Подальші додаткові протоколи (наприклад, щодо В'єтнамської війни, закінчення Холодної війни).

Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни та її зв'язок із Женевськими конвенціями.

[9] Герберт (1985), стор. 175, у джерелах Земельного архіву Шлезвігу існує чимало свідчень про те, що в районі Рендсбург-Еккернфьорде на допомозі по господарству працювало також чимало іноземних служниць.

Шлях до примусових робіт

Примусове залучення до робіт розпочалося ще 1939 року з початком німецької окупації Східної Європи. В "Протектораті Богемії та Моравії" трудова повинність для чехів була введена ще в 1938 р. Після окупації Польщі в 1939 р. там розпочалося "полювання" на робочу силу. З початком походу на Захід Гітлер заявив у травні-червні 1940 р. про необхідність залучення до праці в німецькій економіці робочої сили з окупованих територій Франції, Бельгії та Нідерландів. Восени 1941 р. просування німецького вермахту було зупинено під Москвою, і з цього часу на примусових роботах в Третьюму рейху працювали й радянські громадяни. Італійці попередньо мали особливий правовий статус, але з поваленням режиму Муссоліні в 1943 р. їх положення швидко змінилося. Тисячі італійських солдатів, які відмовилися воювати в лавах німецького вермахту, перетворилися на "італійських інтернованих військових."

* Додаткова література з тематики:

Ульріх Герберт: "Історія залучення іноземців до робіт у Німеччині, 1880-1980 рр.", Берлін, Бонн, 1986 р.

Ульріх Герберт: "Політика та практика залучення іноземців до робіт у військовій економіці Третього рейху", Бонн, 1999 р.

Умови життя та роботи примусових робітників

Умови життя та роботи примусових робітників були настільки ж різними, наскільки різним було ставлення до окремих націй в регулюючих документах націонал-соціалістів. Втім, ці умови залежали не тільки від самих документів, а й від їх реалізації. Відношення до іноземної робочої сили залежало виключно від доброзичливості та сваволі німців.

Переважна частина іноземних робітників жила в таборах. Дехто мешкав у приватному житлі або в готелі. Втім, це було виключенням. Частку своєї заробітної платні примусові робітники мали віддавати за житло та харчування. Сума, яку в цьому плані утримував роботодавець, складала 1,20 рейхсмарок на день.^[10] У таборах будувалися бараки, що мали твердий фундамент і відповідали певним нормам. Їх можна було спорудити за відносно коротким період часу.

Харчування іноземних робітників було, так само як і ставлення до них, найчіткіше врегульовано. Сніданок вони отримували в таборах, він складався з кави, хліба та невеликої порції маргарину. На обід, як правило,

Святкування з приводу завершення будівництва, Бюдельсдорф Святкування з приводу завершення будівництва табору "Альманн Карлсхютте" 20.8.1943 р. на Кампф-штрассе в Бюдельсдорфі. Джерело: Рольф Шварц.

[10] 1,- рейхсмарка за харчування та 0,20 рейхсмарок за проживання.

був суп з капусти або брукви, зварений на м'ясі низького сорту.^[11]

Умови роботи залежали, зокрема, від того, в якій галузі працювали іноземці. Втім, існували відмінності й на підприємствах, оскільки до різних видів робіт висувалися різні вимоги. Певну роль відігравав і розмір підприємства, тому що чим більшим було виробництво та чим більше примусових робітників було на ньому зайнято, тим скоріше на них реалізовувалися расистські приписи. Особливо чітко це можна було спостерігати в сільському господарстві. В невеликих господарствах та сімейних фермах іноземні робітники часто були інтегровані в сім'ї. Так, польські робітники нерідко всупереч приписам їли за одним столом із господарями.

На іноземних робітників не розповсюджувалися законодавчі приписи соціального характеру. Так, це стосувалося заборони дитячої праці. На роботи до Німеччини відправляли і дітей дванадцяти-чотирнадцяти років. Те ж саме стосувалося й тривалості робочого дня. На багатьох підприємствах примусовим робітникам доводилося працювати значно більше за нормований робочий день, який під час війни був продовжений до 56 годин на тиждень.

[11] М'ясо низького сорту – м'ясо, яке можна споживати, але яке має мало калорій.

Вагітність і діти

"Вербувальні пункти" мали наказ не відправляти для робіт до Німеччини вагітних жінок. До кінця 1942 р. примусові робітниці, які вагітніли під час перебування в Німеччині, відправлялися назад на батьківщину. Але коли кількість вагітних жінок серед примусових робітниць зі сходу почала збільшуватися і виникла підозра, що часто вони ідуть на цей крок свідомо, щоб бути відправленими додому, Генеральний уповноважений з залучення до робіт змінив це правило. Наприкінці 1942 р. цей так званий Указ про повернення був скасований.

На східноєвропейських примусових робітниць не розповсюджувалася захист материнства, їм доводилося працювати майже до полів, та й після народження дітей в них не було часу для того, щоб відійти. Для східноєвропейських примусових робітниць споруджувалися спеціальні пологові пункти. Згідно з вказівками Генерального уповноваженого з залучення до робіт будувалися пологові пункти (окремі бараки в таборах або санітарних частинах), що існували навіть у великих промислових таборах і підтримувалися в "найпростішій, але бездоганній з огляду на гігієну формі". Мінімальні гігієнічні стандарти існували для того, щоб уже через декілька днів після пологів жінки знову були в стані, що дозволяло би їм знову "бути залученими до робіт". Втім, на практиці ситуація в багатьох місцях була іншою.

У той час, як "пишучі здоров'ям" німецькі жінки тяжко каралися за аборти – з 1943 р. за це передбачалася навіть смертельна кара – "розмноження неповноцінних рас східних робітниць та польок" мало по можливості не допускатися. Згідно з розпорядженням керівництва Рейху з питань охорони здоров'я від 11 березня 1943 р. вагітність східних робітниць "за бажанням" могла бути пе-

рерваною. Рішення щодо цього ухвалював відділ експертів лікарської палати. Аборти до 5-го місяця вагітності були звичайним явищем. Проведення ранніх пологів на 7-му або 8-му місяці вагітності вважалося також "перериванням вагітності". Приблизно чверть всіх випадків вагітності східних робітниць і польок завершилися примусовими абортами.

Малята, народжені в таборах для примусових робітників, зростали в "яслах" під доглядом непрацездатних (старих або хворих) примусових робітниць та старших дітей. Часто в години, вільні від роботи, матері самі могли погодувати дітей груддю та доглянути за ними. В разі, якщо годування дітей заборонялося чи унеможливорювалося через великі відстані, вони помирили здебільшого в віці декількох тижнів. Причиною були катастрофічно погані гігієнічні умови та недостатнє годування. Хворі діти, як правило, не ізолювалися від здорових. На дітей видавалося півлітра молока в день, харчові продукти на кшталт борошна чи манної крупи на них можна було отримувати лише через рік – рік, протягом якого незлічена кількість дітей помирала з голоду. У січні 1944 р. абсолютно недостатній раціон для дітей східних робітників був підвищений, але більшій частині дітей і його не вистачало.

"Догляд за дітьми, народженими іноземними робітницями, ні в якому разі не може здійснюватися в німецьких закладах, вони не можуть бути прийнятими в німецькі дитячі будинки або іншим чином зростати й виховуватися разом із німецькими дітьми. В зв'язку з цим у місцях проживання створюються спеціальні заклади з догляду за малими дітьми найпростішого зразка, що називаються "місцями з догляду за дітьми іноземців", у яких здійснюється догляд за цими дітьми іноземців силами жінок

відповідної національності". (Розпорядження Рейхсфюрера СС від 27.7.1943 р.). Ще в червні 1943 р. Головне управління з питань безпеки видало розпорядження, згідно з яким діти, зовнішній образ яких не має помітної відмінності від рис німецьких дітей або якщо один з батьків дитини належить до "германської народності", мали віддаватися в особливі дитячі будинки, в яких вони мусили виховуватися як німецькі діти для пізнішого усиновлення німецькими парами.

Діти, відсортовані як представники "поганої раси", потрапляли до "місць із догляду за дітьми іноземців", в яких навмисно недогодували і в яких смертність сягала 25 – 50 %, а інколи і 90 %. Таким чином, десятки тисяч дітей померли в муках від голоду. Витрати на поховання розміром у 15,- рейхсмарок несли матері, в яких і без того не було коштів.

У сільському господарстві, де примусові робітниці здебільшого жили разом із сім'ями, особливо збільшувалася небезпека "іноземного проникнення", "злиття", "змішування крові" за рахунок народження "чужинницьких дітей".

Те, що до дітей східних робітниць не завжди ставилися погано, показує наступний приклад із Гестхахта, герцогство Лауенбург. В таборі "Гренцштрассе" народжувалося багато дітей. У книгах реєстрації смерті католицької церкви Святої Варвари значиться багато дітей іноземного походження, переважно французької національності, які були трохи старше за декілька місяців. Впадає в око, що коли йдеться про малюків із Гестхахта, то близько 2/3 померлих було народжено в таборі "Гренцштрассе", а приблизно 1/3 – в таборі "Рейхсштрассе", в якому розміщалися лише східні робітники. Ці цифри звертають на себе увагу через те, що східні робітники в ієрархії націонал-соціалістів стояли на найнижчому щаблі,

Отже, слід було б припустити, що, власне, смертність серед немовлят східних робітниць мала б бути вищою, ніж дітей західних жінок. Можна зробити висновки і про медичне обслуговування в цих таборах, тому що за ці два табори відповідали різні лікарі.

* *Додаткова література з тематики:*

Бернхільд Фьогель "Пологовий будинок для східних робітниць"
Брауншвайг, Бройтцемер штрассе 200

Формат PDF, 2005 р. Книгу було розпродано декілька років тому, тому вона представлена в інтернеті в форматі PDF:
www.birdstage.net

Історична довідка

Олена Максименко (Альтернатива-V)

24 серпня 1991 року розрізало історію України 20 століття на дві епохи: до- і післярадянську. Рубежем став референдум, на якому понад 90% громадян проголосували за незалежність. Держава Україна вперше з'явилась на геополітичній карті світу.

Відтак, відлік відродження (суспільно-політичного, економічного, культурного, духовного, тощо) після майже 70-річного застою умовно можна починати з 1985 року, коли після смерті К. Черненко до влади в СРСР приходить Михайло Горбачов із новою в порівнянні з попередниками політичною орієнтацією. Доба «перебудови» хоч і не вирішила наболілих проблем економіки і політики, проте стала чи не першим ковтком повітря для населення: гласність, свобода слова, думки та преси були явищами до того небаченими і нечутими.

Масштаби трагедії квітня 1986 – вибуху на Чорнобильській Атомній Електростанції досі не можливо встановити із точністю. Дія радіоактивної хмари поширилась на райони України, Росії, Білорусії, а згодом – на землі Польщі, Скандинавії Центральної та Південно-східної Європи, Північної Італії. Внаслідок викиду у навколишнє природне середовище понад 50 000 000 кюрі радіоактивності, майже третина території України загальною площею 15 000 квадратних кілометрів з населенням 2400 000 осіб була забруднена радіоактивними викидами. Аварію на Чорнобильській АЕС, світове товариство визнало катастрофою планетарного масштабу. За 10 років після аварії на ЧАЕС із забруднених територій відселено 142 000 осіб. Великі території земельних угідь були забруднені. Така статистика досить красномовно окреслює

межі катастрофи, яка поглиблювалась тим, що радянська влада із притаманною їй наполегливістю приховувала спершу сам факт катастрофи, а потім масштаби її наслідків. Таким чином, більшість людей евакуювалась із небезпечних зон надто пізно, радіоактивна «засмага» обійшлася ціною тисяч життів і її наслідки проявляються й досі.

В Україні партійне керівництво було очолене В. Щербицьким, який докладав максимум зусиль для збереження старого ладу. У вересні 1989 померлого В. Щербицького змінив В. Івашко, котрий, однак, невдовзі мігрував до Москви, де став заступником Генерального секретаря ЦК КПРС. Компартію України очолив С. Гуренко, який також не був у згоді із встановленим політичним курсом СРСР, і усіяко послаблював позиції М. Горбачова.

Тим не менше, запущений в дію механізм демократизації та поступового звільнення спинити було вже не під силу: у 1989 році українська мова одержує статус державної мови. А проголошення незалежності у 1991 році означало розпад Радянського Союзу, адже без України, як зазначала тоді зарубіжна преса, СРСР існувати не міг. В основі новозатвердженої політики (1993 р.) стає активне та повномасштабне входження до світового співтовариства.

Відбуваються відповідні зрушення і в культурному та духовному житті. Так, відроджується Українська Православна Церква, на сторінки шкільних підручників вперше потрапляють імена українських письменників, поетів та культурних діячів, які, будучи репресованими або виселеними за межі країни, лишалися у кращому

випадку невідомими для більшості населення, у гіршому – «ворогами народу». Переглядається і переписується історія України, застаріла поблажлива маска «молодшого брата Росії», нав'язана за часи СРСР, поступово втрачає силу. Покоління, що виросло під синьо-жовтим прапором, має те, чого не мали покоління їхніх батьків: право вибору.

Першим президентом новозатвердженої держави стає Леонід Кравчук. У 1994 році його замінює Леонід Кучма, який перебуває на посаді голови два строки і притримується проросійської політики.

У 1996 році з'являється Українська Конституція, згідно з якою Україна є суверенна і незалежна, демократична,

соціальна, правова держава. Україна є республікою, її влада має три гілки – законодавчу, виконавчу та судову...

В культурному житті зростає інтерес до історії та етнічної культури: так, входять у моду численні етнічні фестивалі, такі як «Шешори», «Країна мрій», «Тарас Бульба», «Махнофест», «Підкамінь» та інші. Загалом, українське стає модним: українська альтернативна музика та книговидавництво, відродження та дослідження давніх традицій, одяг, стилізований під національний...

Наступною визначною віхою історії стає 2004 рік, події якого називають «Помаранчевою революцією» і пов'язані із виборами президента. Протистояння між двома лідируючими партіями «Наша Україна» (Віктор Ющенко) та «Партія Регіонів» (Віктор Янукович) загострилась внаслідок брутальної фальсифікації результатів виборів з боку «Регіонів». На центральну площу столиці із мирним протестом вийшли сотні тисяч громадян з усіх куточків країни, наметове містечко простояло протягом грудня. Після відповідного

рішення Верховного Суду були проведені перевибори і посаду президента зайняв Віктор Ющенко. Події «Помаранчевої революції» стали чи не першим масовим виявом самосвідомості та толерантності, адже попри неодноразові загрози та провокації конфлікт не переріс у силове протистояння.

Дві епохи історії України 20 століття продовжують співіснувати. Одна – як пережиток, закарбований на генетичному рівні, що досі проявляється у всіх галузях життя та на всіх рівнях – від рівня державного до рівня окремої особистості. Друга – як нова та свіжа течія, якій ще належить себе затвердити та проявити у повну силу.

Крістіна Ульріх

"Багато дітей повмирало від голоду та важких хвороб. А моя мама схитрила. Вона брала мене, брала баночку з-під консерви і ходила до охорони просила їсти, щоб мене погодувати. Дехто з солдатів співчував і давав щось, інші нічого не давали"

Людмила Іванівна Люлька народжується 30 вересня 1944 р. в Штаде (Німеччина).

Вона не пригадує про свій перший рік життя в Штаде та про довгий і важкий шлях матері в Україну. Але завдяки розповідям матері вона добре пам'ятає перші повоєнні роки. Її батьки родом з одного села, вони повинчалися до відправки до Німеччини в 1943 р. Тим самим вони сподівалися отримати певні послаблення під час примусових робіт у Німеччині.

"Вони з одного села і зустрічалися ще до війни, а потім їх разом забрали в Німеччину. Вони розписались ще до виїзду в Німеччину. Тато розказував, що місцевий староста поставив штамп і сказав: „Хай Вам Бог допомагає“. І вони поїхали в Німеччину. Але вони не одні, тут декілька пар було таких, які розписалися. Німець, знайомий дідуся, сказав, що буде легше в Німеччині, якщо вони будуть розписані". Батьки потрапляють до селянина,

Людмила Іванівна Люлька . Фотографію зроблено під час інтерв'ю 19.1.2008 р.

який вирощує фрукти в місцевості під назвою Альтес Ланд. Там вони і працюють з 1943 р. до кінця війни, тобто до 1945 р. У вересні 1944 р. на світ з'являється Людмила Іванівна Люлька.

Після того, як в 1945 р. британці звільняють невелику сім'ю, вона потрапляє до фільтраційного табору^[1] в Штаде. Там батька відірвали від сім'ї і "одразу відправили на Урал за те, що він був у Німеччині". Мати з дитиною повертається до України сама. Німецька родина, в якій батьки працювали як примусові робітники, підтримує мати – на прощання вона дає їй дитячий одяг, який мати зможе обміняти на їжу. Лише через два

Селянин Хінріх Піль та його жінка Марта. Батьки Людмили Іванівни Люльки були примусовими робітниками в садибі сім'ї Піль. Фотографію зроблено в 1943 р.

[1] Пояснення поняття фільтраційного табору – в кінці тексту

роки батьку вдається втекти з заслання і повернутися в рідне українське село до сім'ї.

В перші роки після повернення мати не може знайти роботу, часто вона відчуває прояв дискримінації. Так, Людмила Іванівна Люлька згадує: "Маму переслідували, ображали, не давали місця роботи. 10 років вона не працювала, хоча робота й була".

Людмила Іванівна Люлька змалку знає, що народилася в націонал-соціалістичній Німеччині. Цей факт ніхто не приховує. Вони з сестрою, на десять років молодшою, чудово розуміють одна одну, батьки однаково люблять їх обох. Вона вступає в піонерську організацію, стає комсомолкою, а пізніше – членом КПРС. Вона ні в школі, ні в медичному технікумі, ні пізніше на робочому місці не відчуває дискримінації, пов'язаної з місцем її народження. Лише 1967 року її викликають до КДБ, щоб допитати про те, чи не листується вона з сім'єю зі Штаде. На випадок, якщо вона перебуває

Мати Людмили Іванівни Люльки з Гердою Піль, дочкою селян. Фотографію зроблено в 1943 р..

в контакті з німецькою родиною, їй радять писати про своє життя лише позитив. Вона не знає, чому цей допит був вчинений саме 1967 року.

Людмила Іванівна Люлька без проблем виходить заміж і народжує сина, який сьогодні вже став дорослим чоловіком. Вона вважає, що німецьке місце її народження за часів Радянського Союзу, можливо, врятувало її сину життя.

"Коли сина призивали в армію,

його тиждень тримали у військкоматі. Питали, чого твоя мама народилася в Німеччині. Його хотіли відправити в Афганістан. Дякуючи тому, що я народилася в Німеччині, його відправили в Кременчук, в десантні війська. Це велике благо. А так би відправили в Афганістан, калікою би прийшов".

Родина й по сьогодні перебуває в дружніх відносинах з Гердою, дочкою німецької сім'ї зі Штаде. Після смерті Сталіна мати Людмили Іванівни Люльки починає активно листуватися з Гердою. Вони вже двічі відвідували німецьку родину й регулярно отримують невеликі посилки та вітання до свят. Людмила Іванівна Люлька та її сім'я дуже вдячні за таку увагу.

В 1996 р. мати та Людмила Іванівна Люлька відвідали німецьку сім'ю в Кьоніграйху (Йорк), де з 1943 до 1945 рр. мати була примусовою робітницею. Людмила Іванівна Люлька народилася в цьому будинку.

В 1993 р. Людмила Іванівна Люлька отримала статус учасника бойових дій і може, наприклад, безкоштовно користуватися громадським транспортом. Вона менше платить за користування

Людмила Іванівна Люлька та мати перед садибою сім'ї Піль. Фотографію зроблено в 1993 р. під час поїздки до Йорка (біля Гамбурга).

газом, електроенергією та за водопостачання, а раз на рік може відпочити в санаторії. В 2006 р. Людмила Іванівна Люлька отримує гроші від Фонду

"Пам'ять, відповідальність і майбутнє"^[2].

Незважаючи на те, що після повернення з дитиною та без чоловіка мати зазнавала дискримінацію, Людмила мала щасливе дитинство. Вона ніколи не була аутсайдером, ніхто в Україні не дражнив її німкеню. Більше того: вона вважає, що в 80-ті роки її німецьке місце народження врятувало сина від служби в Афганістані.

✱

Коротке пояснення щодо радянських фільтраційних таборів:

Links: Людмила Іванівна Люлька народилася 30 вересня 1944 р. в Штаде (Німеччина). Фотографію зроблено 30.12.1944 р.

Rechts: Марта та Герда Піль із матір'ю Людмили Іванівни Люльки в Ялті в 1978 р. [lulka3_b_4c_x.jpg](#)

[2] Основне завдання Фонду «Пам'ять, відповідальність і майбутнє» полягало в виплаті компенсацій колишнім примусовим робітникам і іншим жертвам націонал-соціалізму. За допомогою міжнародних партнерських організацій Фонду відшкодування отримали понад 1,66 млн. осіб майже зі 100 країн на загальну суму в 4,4 млрд. євро. Ці виплати були завершені 12 червня 2007 р. в рамках офіційного урочистого акту Федерального президента Хорста Келера за участі Федерального канцлера Ангели Меркель. Крім того, через партнерські організації Фонд сприяв і сприяє реалізації програм гуманітарного характеру до 2008 р.

Після закінчення війни та звільнення примусових робітників вони були знову запроторені в табори як так звані переміщені особи.

Ті з них, хто до війни жив у Радянському Союзі, були без урахування їх власних побажань "репатрійовані" й повернені до Радянського Союзу. Там або на територіях, зайнятих Радянським Союзом, вони потрапляли в фільтраційні табори НКВС. У фільтраційних таборах перевірялося, що вони робили в Німеччині й чи не співпрацювали вони з німцями. Той, хто за оцінками НКВС мав такий гріх, відправлявся на примусові роботи в радянських таборах терміном до 25 років. До березня 1946 р. було "виявлено" майже 300 тисяч таких осіб. Більшість із них були помилувані після смерті Сталіна, але той, хто був не в'язнем концтабору, а примусовим робітником, жив в умовах дискримінації та підозр до 90-х років.

Крістіна Ульріх Запитання до біографії:

1. Що мати отримала від німецької сім'ї для обміну на їжу по дорозі додому?

Німецька сім'я, в якій вона була примусовою робітницею, дала їй дитячий одяг.

2. Чи зазнавала Людмила Іванівна Люлька дискримінацію в Україні?

Вона сама не знала дискримінації, але її мати протягом десяти років не могла влаштуватися на роботу, а батько безпосередньо з фільтраційного табору був висланий на Урал. Через два роки йому вдалося втекти звідти, й він повернувся до дому в рідне українське село.

3. Яким чином місце народження пані Люльки допомогло її сину під час призову до Радянської армії?

В іншому разі його відправили б до Афганістану (Радянський Союз увійшов до Афганістану в 1979 р. й залишався там до 1989 р.)

Яніна Дреслер

"Я народився в Німеччині, до 14 років жив у Польщі, а після 14 років переїхав жити в Україну. Своєю домівкою я вважаю і Німеччину, і Польщу, і Україну"

Іван Іванович Видрих народжується 3 липня 1944 р. у Гамбурзі-Більштедт. Його мати – українка, а батько – поляк, обоє працюють примусовими робітниками на фермі в Гамбурзі-Більштедт. Там батьки і знайомляться в 1943 р. Батько Ян Видрих перебуває там на примусових роботах ще з 1939 р., а мати Галина Іванівна Кітченко – з квітня 1943 р. В 1943 р. вони одружуються. "Весілля невеличке там зіграли. Відповідно, потім з'явився я".

У Німеччині Івану Видриху йдеться дуже погано. "Там ще були діти. Всіх було нас п'ятеро дітей там. Четверо з них померло. Я залишився дивом живий. Ні вікон, ні дверей у сараї не було. Протяги були сильні, клуня здорова була. У всіх дітей пішло запалення голови. Увесь гній пішов на мозок і діти всі померли. А в мене цей гній прорвав у черепі (в мене тут є ззаду шрам), і я залишився живий. Така доля моя". Життя складається важким, батькам доводиться багато працювати, на дитину не залишається часу. Іван Видрих розповідає, як мати згодом казала, що й не вірила, що він виживе в ті часи в Німеччині, такими важкими були умови.

Після війни батько наполягає на тому, щоб сім'я оселилася в Польщі. Тому влітку 1945 р. родина їде до Польщі, до села Любяхова. Там Іван Видрих живе разом з батьками до 14 років. "Так як моя мати була українка, а її батьки вже були в літах, в неї була думка переїхати з Польщі сюди в Україну. І вона мене сюди привезла і залишила тут доглядати діда та бабусю. Це було в 1959 році, у червні місяці. Так я і залишився по сей день в Україні. Знайшов собі тут жінку. Служив у Радянській армії. Вивчився на водія, 40 років пропрацював шофером. Будував будинок. Мої батьки теж планували переїхати в Україну, але так і не переїхали. Так я і залишився тут один, а там [у Польщі] живе моя молодша сестра".

В Польщі ніхто не знає, що Іван Видрих народився в Німеччині. Після його переїзду в Україну 1959 року тутешні люди вже знають, де він з'явився на світ. Дискримінації немає, інколи хтось образить, але Івану Видриху це не заважає. Він може вступити до комсомолу, служити у Радянській армії. "Ніяких проблем в житті я не мав. Знайшов собі жінку, яку полюбив. Живемо і досі разом, вже 38-й рік. В радянські часи в моєму паспорті було написано, що народився я в Німеччині, а національність в мене була - поляк. З цього в мене завжди виникали непорозуміння. Як це так, що народився в Німеччині, а національність – поляк? Ще й радянській паспорт має".

Іван Іванович Видрих. Знімок зроблено під час інтерв'ю 22.12.2007 р.

Він навіть має можливість вступити до КПРС, але відхиляє її. Він може – з тих часів, що живе в Україні – відвідувати Польщу, тобто своїх батьків та сестру. Він підтримує добрі відносини з сестрою, вони регулярно відвідують одне одного. Його місце народження ніколи не робило йому проблем у житті. Він із задоволенням поїхав би сьогодні до Гамбурга та відвідав місце, де з'явився на світ. До сьогоднішньої Німеччини в нього немає претензій фінансового або морального характеру: *"Я вдячний німецькій стороні за те, що мої батьки залишилися живі, змогли виїхати в Польщу після війни"*.

В підсумку можна сказати, що Іван Іванович Видрих не мав проблем через те, що народився в Гамбурзі. Дуже цікавий аспект полягає в тому, що його батьки походять із різних країн і після війни він спочатку виїхав до Польщі. Ще один цікавий момент – у 14 років він переїжджає до України та піклується про своїх бабусю й дідуся. На жаль, Іван Іванович Видрих нічого не розповідає про своє життя з ними. Як вони, наприклад, зреагували на його приїзд? Чому, незважаючи на плани, його батьки так і не приїхали в Україну? Його батьки одружилися в Німеччині, було навіть невеличке весілля. Примусові робітники одружувалися відносно часто, але це не було само собою зрозумілим явищем. А організація невеликого свята було вже надзвичайною подією.

* Інформація про укладення шлюбів між примусовими робітниками в Німецькому рейху:

В одному з повідомлень Відомства з організації робіт Німецького трудового фронту від 15.12.1943 р. записано:

"Укладення шлюбів між примусовими робітниками дозволяється. Немає заперечень і проти того, щоб відбувалося освячення шлюбу світським священиком, якщо такий світський священик існує в даній місцевості. Відповідне розпорядження, що вийде найближчим часом, регулюватиме шлюби подібного роду. Одруження східних робітників із представниками інших народів або народностей є небажаним. Укладення шлюбів із представниками нашої національності забороняється".

В повідомленні від 15.02.1944 р. наголошується:

"Згідно з указом Головного відомства безпеки Рейху на час відсутності відповідних розпоряджень вінчання має проводити світський священик табору або російський староста. Свідоцтво світського священика або старости табору може підписувати і комендант табору. Це свідоцтво служить для відповідної офіційної легалізації шлюбу в майбутньому".

Яніна Дреслер Запитання до біографії:

1. Чим біографія Івана Івановича Видриха відрізняється від раніше представлених біографій?

2. Де Іван Іванович Видрих виріс?

До 14 років він жив у Польщі, а потім переїхав в Україну до своїх дідуся та бабусі.

3. Ким відчуває себе Іван Іванович Видрих (за національністю?)

"Я народився в Німеччині, до 14 років жив у Польщі, а після 14 років переїхав жити на Україну. Своєю домівкою я вважаю і Німеччину, і Польщу, і Україну".

4. Які відносини склалися у Івана Івановича Видриха з сестрою, яка живе в Польщі?

Після переїзду до України він може відвідувати своїх батьків і сестру, які живуть у Польщі. В нього добрі стосунки з сестрою, вони регулярно відвідують одне одного. В інших представлених тут біографіях відносини між братами та сестрами не складаються, особливо якщо йдеться про дітей, яких виховує вітчим та тих, хто народився від другого шлюбу.

Крістіна Ульріх

*"Ні, це була не заздрість, це була зневага через те, що в мене було інше походження, не таке, як у всіх людей. Вони думали, що я народилася від німця й називали мене "фашисткою". Мені було шість років, яка я була фашистка?"
Faschistin war ich?"*

Лідія Валентинівна Журавльова народжується 20 жовтня 1944 р. у господарстві фермера недалеко від Гамбурга. Її 19-річну мати відправляють на примусові роботи до Німеччини в 1944 р., де вона і знайомиться з батьком майбутньої дитини. Лідія Валентинівна Журавльова вважає, що її батько – німець. До самої смерті мати приховує від неї ім'я та походження батька. Вона постійно каже, що він був чехом, але не називає його ім'я. Про те, що мати працювала на примусових роботах у націонал-соціалістичній Німеччині, в сім'ї також не прийнято говорити. Навіть коли доньці виповнюється 55 років і вона починає розпитувати свою стареньку мати, то не отримує чітку відповідь.

"Це взагалі було в нас табу. Мені соромно було запитувати. Я вважала, що не маю права на це. І я боялася. Один-єдиний раз запитала, мені тоді було років 16-17. Мама мені тоді відповіла, що це – не моя справа, що взагалі я маю дякувати, що жива".

Мати Лідії Валентинівни Журавльової повертається з дитиною до

Лідія Валентинівна Журавльова. Знімок зроблено під час інтерв'ю 10.3.2008 р.

рідного села в вересні 1945 р. В дорозі їх поїзд зазнає бомбардування, осколками деревини дитину ранить в голову та в око. З цього часу вона сліпа на ліве око та боїться шуму. *"[...] У мене фобія на сильний шум. В нашому місті бувають вчення з сильними звуками сирени. Інколи як загудить, то я не просто здригаюсь, а справді дуже лякаюсь. Або коли мене хтось голосно гукає. Телевізор я ніколи голосно не включаю. Мені тоді здається, що хтось за мною женеться або щось хоче зі мною зробити".*

Після повернення в Україну мати обзивають в рідному селі "німецькою підстилкою". Вона обвинувачує в цьому дочку. Мати навіть збирається згубити дитину отрутою для пацюків, і лише завдяки тому, що за неї рішуче заступилася бабуся, Лідія Валентинівна Журавльова залишається живою.

"В 1949 р. мати переїхала до міста. [...] Вона тоді весь час казала, що я все одно помру. А потім десь у коморі знайшла отруту проти пацюків. Це мені мій дядя розповів, він ще живий. І почала додавати в юшку цю отруту, поки бабуся це не помітила. Вона тоді сказала мамі, щоб та їхала в місто. "Ти там і сама виживеш, і

дитину залишиш у спокої, я її вирощу". Завдяки бабусі я залишилася живою. Не знаю, наскільки це пов'язано з місцем мого народження. Але мати часто казала, що без мене вона могла б знайти нормального чоловіка. Вітчим багато пив в молоді роки. "Без тебе я влаштувала б своє життя по-іншому", - казала вона.

Лідія Валентинівна Журавльова дізнається лише в 14 років про те, що народилася в Німеччині. Втім, дискримінацію вона знала і раніше, так само як і прізвисько "фашистка". "До 14 років на мені було клеймо, поки не виїхала з села. У жінок одне було в голові: когось обговорити. Наприклад, я бігла вулицею, а хтось вже казав: "Он Шурчина дитина біжить, яку вона з Німеччини привезла, там нагуляла. Чула все що завгодно – "німецький виродок", "німецька вівчарка". Через цей сором матері довелося залишити село й переїхати до Луганська. Я ж бо вважалася "німченям". Той факт, що мати обзивають, пов'язано, вірогідно, з тим, що вона повернулася додому без чоловіка.

Лідія Валентинівна Журавльова пригадує, що через її німецьке походження глузували з нею передусім дорослі, з дітьми в неї не було проблем. Лише переїзд до міста позбавив її від знущань.

"В місті до мене вже ставилися добре. Та і я була більш-менш дорослою. Мені практично ніяких питань не ставили. А якщо хтось і запитував щось, то не для того, щоб образити, а з цікавості. Питали, як вийшло, що я народилася в Німеччині, а я відповідала, що мати була там на примусових роботах, і тому я там з'явилася на світ". Мати забирає Лідію Валентинівну Журавльову до міста – і їй доводиться піклуватися про двох братів та сестру, всі троє молодші за неї. Вона відчуває, що мати недолюблює її і ставиться до неї скоріше як до няньки інших дітей. Часто в неї

складається враження, що їй, наприклад, не купують солодоців лише через те, що вітчим буде сильно гніватися. Відразу після закінчення школи Лідія Валентинівна Журавльова намагається залишити сім'ю. Вона поступає в інститут, але не завершує навчання через сімейні обставини. Вона виходить заміж і народжує сина.

В школі вона вступає до піонерської організації та в комсомол. Але в перші роки професійної діяльності німецьке походження раз у раз ускладнює їй життя. Її часто не хочуть приймати на роботу. *"В Луганську був один військовий завод, на якому я хотіла працювати після закінчення курсів секретарів-машиністок. Але через біографію, тобто через народження в Німеччині мені відмовили. Це була основна причина. Я запитала: "Я що, схожа на розвідника?", але мене все одно не влаштували". Навіть до партії її не приймають. "[...] Я подала заяву, але голова партійної організації заводу відмовив мені, хоча в мене й були рекомендації. Він сказав, мовляв, можливо, що в мене там є родичі. Наче я резидент! Так я і не стала членом партії, хоча сьогодні зовсім не шкодую про це".*

В повсякденному дорослому житті влада також часто дискримінує Лідію Валентинівну Журавльову. Так, якось вона хоче свідчити в справі з приводу бійки, але їй не дозволяють давати свідчення, посилаючись на місце народження. Іншим разом вона хоче з'ясувати одне непорозуміння, але їй кажуть, що їй краще *"[...] їхати до Німеччини й там наводити порядки"*. Виїхати на відпочинок до соціалістичних країн їй в радянські часи також не дозволяють через німецьке місце народження.

Незважаючи на це, вона любить свою Батьківщину й не може собі уявити, що захоче поїхати до країни, де народилася. Перш за все – через нелюдське ставлення до її матері – примусової робітн-

иці. В неї самої медичні сестри в військовій формі брали кров у 1944 р., коли вона була немовлям, для її переливання пораненим німецьким солдатам. Це нелюдське ставлення та цю несправедливість по відношенню до немовлят вона не може й не хоче вибачати. Вона хоче, щоб уряд Німеччини приніс свої вибачення. *"А щодо держави - так, я хочу, щоб вона попросила вибачення. Не тільки за те, що я народилася там, а за те, що там знущалися над малими дітьми. Там, де я народилася, на території заводу, молочної фабрики в місті Бюхені, де мати працювала, там стояв барак, огорожений колючим дротом, і там перебували всі немовлята, народжені нашими українськими та російськими робітницями. Приїжджали німецькі фрау в військовій формі та брали у нас, немовлят, кров!"*

Після проголошення Україною Незалежності Лідія Валентинівна Журавльова отримує статус учасника бойових дій. Вона може розраховувати на привілеї, пов'язані з цим, однак соромиться використовувати це право.

Лідія Валентинівна Журавльова зазнає дискримінації через народження в Німеччині до самого проголошення Україною Незалежності в 1991 р., передусім з боку влади. Та і сім'я її недолюблює. Відповідальність за всі негативні наслідки, пережиті матір'ю після повернення з примусових робіт, вона покладає на доньку. Тема примусових робіт є табу в сім'ї, так само як і ім'я та походження батька. Лідія Валентинівна Журавльова й досі вважає, що він був німцем. Поте довести цього вона не може.

Вона соромиться того, що отримала статус учасника бойових дій. Незважаючи на те, що вона тяжко хворіє, вона не користується привілеями, які гарантує їй в цьому сенсі уряд України. Водночас вона вимагає, щоб уряд Німеччини приніс вибачення за несправ-

едливість, заподіяну багатьом українським і російським дітям, які перебували в полоні.

* Інформація щодо забору крові:

У багатьох дітей, відправлених до Німеччини або народжених східноєвропейськими примусовими робітницями в Німеччині, відбувся забір крові. Лідія Валентинівна Журавльова – одна з таких дітей. У них брали кров незалежно від віку для переливання пораненим німецьким солдатам.

Діти регулярно (приблизно один раз на три місяці) здавали як "донори" по 100 – 400 мл крові. Часто кров забирали до моменту, поки вони не помирали від виснаження або втрати крові. Після цього їх поміщали в так звані "спеціальні контейнери для відпрацьованого матеріалу" (наприклад, в концтаборі "Освенцім") і згодом спалювали у крематорії.

Втім, на території України (зокрема, в Сокольниках або Лубнах) націонал-соціалісти також споруджували дитячі будинки, в яких розміщалися сироти та безпритульні діти або діти тих, хто був відправлений на примусові роботи до Німеччини. У всіх цих дітей регулярно забиралася кров, яку відразу ж постачали в сусідні лазарети.

Небагато з тих дітей, які пережили ці тортури, говорили пізніше про ці муки. Вони боялися, що в Радянському Союзі зазнають через це дискримінації. Діти намагалися приховати витатуйовані на руках номери в'язнів або вигадували історії про номери, витатуйовані на руках.

Лише після проголошення Україною Незалежності було створено Спілку колишніх малолітніх в'язнів нацизму. В цій організації перебуває понад 530 тисяч колишніх малолітніх в'язнів, які отримують допомогу з метою соціальної, психологічної та історичної реабілітації^[1].

[1] Володимир Рудюк: "Радянські діти як донори крові для німецького вермахту. Посилання на мало помітну групу жертв": "Робоче коло з дослідження націонал-соціалізму в землі Шлезвіг-Гольштейн" (Акенс) (видавець) "Критичний підхід до націонал-соціалізму в північній Німеччині". Ювілейна публікація на честь 80-ї річниці Герхарда Хоха, 21 березня 2003 р., стор. 285-295. В Україні в 1995 р. вийшла публікація Володимира Літвінова російською мовою "Поїзд в пекло". Автор є співзасновником Спілки колишніх малолітніх жертв фашизму в Україні.

Крістіна Ульріх Запитання до біографії:

1. Чому мати не любить Лідію Валентинівну Журавльову?

Тому що мати покладає на неї відповідальність за свої страждання після повернення з Німеччини.

2. Чи зазнає Лідія Валентинівна Журавльова дискримінацію в радянські часи?

Постійно. В дитинстві над нею глузують дорослі з рідного села, обзиваючи її "німченям". Пізніше на робочому місці з боку влади її обзивають "німецькою розвідницею".

3. Чому Лідія Валентинівна Журавльова наполягає на вибаченні німецького уряду?

Вона вимагає вибачення німецького уряду за несправедливість, яку пережило багато українських та російських дітей в ув'язненні. Жінки в військовій формі брали в них кров для переливання німецьким пораненим солдатам. Багато дітей після такого "забору крові" померло через виснаження та великої втрати крові.

Яніна Дреслер

"Коли вона поверталася додому, люди працювали в степу. Їй довелося сховати мене у фартух, щоб мене ніхто не побачив. Я це розумію, тому що відправили її дівчиною, а повернулася вона з дитиною"

Валентина Яківна Рубіна народжується 31 березня 1945 р. у Геестхагті. Її мати разом із молодшим братом відправляють на примусові роботи до Німеччини в 1942 р. Мати працює на підприємстві "Динаміт Нобель" у Крюммелі. Тисячі примусових робітників зайняті на виробництві вибухівки. В Крюммелі виробляються нітрогліцерин, динаміт і сира порохова маса з нітроцелюлози. Поруч з цим тут відбувається переробка та наповнення вибухівкою мін, гранат і бомб для воєнних цілей, а також виробництво та переробка штучних матеріалів. На підприємстві "Динаміт Нобель" у Дюнебергу вибухівка, вироблена в Крюммелі, проходить подальшу обробку. Робота на фабриках по виробництву вибухівки дуже небезпечна. Українські жінки та чоловіки мешкають у таборі "Рейхс-штрассе", де і знайомляться батьки Валентини Яківни Рубіної. *"Там познайомилися мої батьки, а я і є результат їхньої любові"*.

Після закінчення війни мати Валентини повертається до України спочатку сама зі своєю донькою. Як багатьом іншим українським

Валентина Яківна Рубіна. Знімок зроблено під час інтерв'ю 19.1.2008 р.

та російським чоловікам, її батьку спочатку доводиться відслужити в Радянській армії, перш ніж він може повернутися на Батьківщину. *"Батьки розказували, що [...] після звільнення мого батька залишили там, щоб він проходив військову службу. Потім він став старшиною та писав матері, щоб вона взяла мене і повернулася туди до нього. Він допомагав розчищати та будувати ті місця, які були звільнені. Він говорив матері, що там більш цивілізована країна та надія на більш краще життя і щоб вона їхала до нього, але мати йому відмовила, тому що багато чого натерпілася від тієї країни".* Її батько повертається до дружини з дочкою в Україну тільки в 1948 р. Відразу після закінчення війни батько пише листа в Україну: *"Це дуже добре, що в моїх батьків була любов, це значить, що я бажана дитина. Перед тим, як мама поверталася з Німеччини, мій батько написав маминим родичам листи та попередив їх, що мама повертається з дитиною, бо тоді було безліч випадків з покинутими дітьми"*.

Валентина Яківна Рубіна досить пізно – в п'ятому класі – дізнається, що народилася в Німеччині. В її паспорті ще й досі записано, що вона з'явилася на світ в Україні. *"Я розумію це, тому що при поверненні на Батьківщину ставлення до тих людей, які працювали у Німеччині, було різне. Там їм несолодко було і тут*

після повернення ставилися до них з неповагою. Через це вони зареєстрували мене тут на місці. [...] Моя мати повернулася одна зі мною у липні 1945 року (це вказано в архівних документах). Коли вона поверталася, люди працювали в степу. Їй довелося сховати мене у фартух, щоб мене ніхто не побачив. Я її розумію, тому що відправили її дівчиною, а повернулася вона з дитиною".

Мати розмовляє з нею про час, коли працювала примусовою робітницею в Німеччині, розповідає про те, як сильно плакала Валентина під час бомбардування фабрик з виробництва вибухівки в квітні 1945 р.

Валентина Яківна Рубіна не відчуває проблем, пов'язаних з її народженням у Німеччині. Можливо, це пояснюється тим, що в її паспорті місцем народження записане українське село, а не Геестхахт. У 14 років вона вступає до комсомолу, співає в шкільному хорі, грає в театральному гуртку та піклується про молодших братів і сестер. Валентина Яківна Рубіна не відчуває різниці у ставленні до себе та своїх братів і сестер через те, що народилася в Німеччині.

З 1997 р. вона має статус учасника бойових дій і користується відповідними пільгами. На завершення інтерв'ю Валентина розповідає про свою долю та те, як складається життя багатьох пенсіонерів в Україні: *"Одна моя знайома виїхала до Америки, так коли я лежала у лікарні, то вона вислала мені 100 доларів. Справа не в тому, скільки вона мені вислала, а справа в тому, що вона така добродушна. І хотілося б, щоб наш народ був не убогий, а щоб жили ми по-людські. Мені дуже шкода наш народ. Я вважаю, що ми не гірші за всіх, тому що ми народ працелюбний, старанний. Хотілося б стабільності. Хотілося б жити, а не виживати".*

* Додаткова інформація про Геестхахт і табір, де Валентина Яківна Рубіна з'явилася на світ:

"Хоча життя в таборі було дуже важким, там народжувалися діти. В нашому таборі на світ з'явилося 130 дітей, за якими доглядали в табірному дитячому садку. Про дітей добре піклувалися".^[1]

В таборі "Райхс-штрассе" про дітей піклується пані Баум, дружина уповноваженого зі справ іноземних робітників у Геестхахті. Часто її називають "янголом російського табору".^[2] Відносно невелика кількість дітей, які померли в таборі "Райхс-штрассе", підтверджує свідчення населення Геестхахта. Люди розповідають, що пані Баум дуже ретельно піклувалася про дітей. Пані Х., донька пані Баум, в одній з телефонних розмов розповіла, що її мати дуже дбала про немовлят та маленьких дітей східних робітниць. За це її навіть якось викликали до місцевого гестапо, оскільки там вважали, що вона занадто піклувалася про дітей східних робітниць.^[3]

Пані Г. із України, яка живе в таборі "Райхс-штрассе", знайомиться в таборі з одним із російських військовополонених. У серпні 1944 р. у них народжується син. У таборі "Райхс-штрассе" є окремих барак, в якому жінки народжують дітей. Про новонароджених дітей у цьому баракі дбає дівчинка, якій приблизно дев'ять років. Пані Г. повідомляє, що свого сина вона може бачити тільки по неділях, решту часу дітьми опікується пані Баум.^[4]

[1] Інтерв'ю з Олексієм Григоровичем Л.: Яніна Ульріх, "Примусові робітники та військовополонені в Геестхахті, зокрема в Дюнебергу та Крюммелі з 1939 до 1945 рр.", Мюнстер, Гамбург, Берлін, Лондон, 2001 р. Публікації Гамбурзького робочого кола з регіональної історії, том 11.

[2] Інтерв'ю з Карлом Грубером: Ульріх, "Примусові робітники та військовополонені". Інші свідки з Геестхахта також описують пані Баум як жінку, яка дуже дбала про дітей у таборі "Райхс-штрассе".

[3] Телефонна розмова з пані Х., дочкою пані Баум, у грудні 2000 р. Ульріх, "Примусові робітники та військовополонені". На жаль, вона не була готова підтвердити свої спогади письмово, тому автор посилається лише на усну розмову.

[4] Інтерв'ю з Анною Романівною Г., Ульріх, "Примусові робітники та військовополонені".

Яніна Дреслер Запитання до біографії:

1. Чому мати Валентини Яківни Рубіної не хоче залишатися в Німеччині, що пропонує їй батько?

"Потім він став старшиною та писав матері, щоб вона взяла мене і повернулася туди до нього. Він допомагав розчищати та будувати ті місця, які були звільнені. Він говорив матері, що там більш цивілізована країна та надія на більш краще життя і щоб вона їхала до нього, але мати йому відмовила, тому що багато чого натерпілася від тієї країни".

2. Що зробив батько перед поверненням дружини та доньки до України?

"Перед тим, як мама поверталася з Німеччини, мій батько написав маминим родичам листи та попередив їх, що мама повертається з дитиною, бо тоді було безліч випадків з покинутими дітьми".

3. Чому він написав цього листа?

Щоб його рідні добре прийняли дружину, не ображали та не прогнали її.

4. Що записано в паспорті Валентини Яківни Рубіної, чому?

В її паспорті й досі значиться, що вона народилася в Україні. "Я розумію це, тому що при поверненні на Батьківщину ставлення до тих людей, які працювали у Німеччині, було різне. Там їм несолодко було і тут після повернення ставилися до них з неповагою. Через це вони зареєстрували мене тут на місці".

5. Що мати зробила зі своєю дочкою, повертаючись до рідного села?

"Коли вона поверталася, люди працювали в степу. Їй довелося сховати мене у фартух, щоб мене ніхто не побачив. Я її розумію, тому що відправили її дівчиною, а повернулася вона з дитиною".

Крістіна Ульріх

"Я вже замислювалася над тим, як замінити своє свідцтво про народження. Тобто не підробити, а знайти якийсь закон. Але мати сказала, що кожна брехня – це гріх. Тому так і намагалися жити на тих фундаментах"

Ніна Іванівна Клименко народжується 15 листопада 1944 р. у Гамбурзі. Її мати, народжена в 1922 р. та на десять років старший батько знайомляться в 1943 р. в радянському місті Херсоні (сьогодні – Україна) і одружуються того ж року ще перед відправленням до Німеччини. Під час примусових робіт її мати працює на залізниці, батько – на будівництві. По закінченні війни батьків на деякий час розлучають. Разом із іншими радянськими примусовими робітниками батька збираються гнати в СРСР. Він вже крокує в складі колони, коли дружина, мати Ніни Іванівни Клименко, рішуче хапає його за руку, висмикує з колони й тікає разом з ним. І сім'я розпочинає свій важкий шлях на Батьківщину. Батько пропонував матері як забути його й почати нове життя без нього, так і обрати для себе після війни нову Батьківщину - Німеччину. Обидві пропозиції мати відхиляє. Вона дуже сумує за домівкою й хоче жити разом із чоловіком та дитиною в Україні. Приблизно через шість місяців поневірянь у серпні 1945 р. сім'я повертається в Херсон. На Батьківщині народ-

жуються ще три сестри, з яких одна помирає під час голоду 1946 р.

Ніна Іванівна Клименко ще дитиною бачить, як зі смертю Сталіна в 1953 р. різко змінюється настрій. Перед цим батька постійно викликають на допит в КДБ, вони з дружиною живуть у постійній напрузі. *"Нас вишикували в школі буквою П, двома рядами. По центру стояли вчителі, директор, всі плакали. Це було жахливо – Сталін помер. І от я приходжу додому й кажу мамі: "Сталін помер". І тут мама каже з посмішкою: "Ха!" І тут весь страх*

пройшов, і я бачу, що в сім'ї ніхто не робить трагедію з того, що Сталін помер. Наша сім'я завжди була в конфронтації з державою та політикою. Батька постійно в КДБ

Ніна Іванівна Клименко з матір'ю та тіткою, 1947-1948 рр.

Ніна Іванівна Клименко. Знято під час інтерв'ю 16.12.2007 р.

викликали, він мусив відповідати на різні запитання й повертався завжди розстроєний додому. Це відбивалося й на дітях". В дитинстві Ніна Іванівна Клименко не бачить

різницю між собою та своїми сестрами або іншими дітьми. Як і всі, вона вступає до піонерської організації, стає комсомолкою. Її батьки не ставляться до неї по-іншому через те, що вона народилася в Німеччині. Серед сестер також розгортаються дружні, відкриті стосунки, не обтяжені походженням Ніни Іванівни Клименко. Але ставши молодою дівчиною, вона зазнає дискримінації з боку суспільства. Інколи на вулиці вона чує, як за спиною хтось обзиває її "німкенею". Подаючи документи на навчання в технікумі, вона вперше відкриває для себе, що місце народження може вплинути на її майбутнє. Коли після школи вона хоче вивчати медицину, їй дорікають, що вона народилася "на окупованих територіях". Втім, документи все ж приймають, і вона закінчує спочатку технікум, а згодом – інститут. Ображена докорами, почутими в технікумі, вона обвинувачує батьків у труднощах, з якими зіткнулася під час вступу до навчального закладу. "Я запитувала батьків постійно – "Чому ви залишили в свідоцтві цей запис – Гамбург, Німеччина?" Мовляв, невже не можна було написати "Херсон"? А потім я десь прочитала, що коли хтось протягом 15 років живе в одному місті, то він може змінити запис у паспорті. І я навіть пішла на консультацію до юриста. Але

побачила такий холод у його очах, мені стало соромно, навіть сльози на очах виступили. Сьогодні мені соромно, що тоді намагалася зробити це. Треба жити таким, який ти є, хай навіть із приниженнями".

Сьогодні Ніна Іванівна Клименко бачить Німеччину в романтичному, майже ідеалістичному світлі. Таке позитивне ставлення до Німеччини виховали батьки, які постійно – навіть сьогодні – розповідають дочці про те, як добре ставилися "німці" до матері, коли та була вагітною. Цивільні громадяни неодноразово допомагали матері продуктами харчування та дитячим одягом. Поруч із цим протягом років у родині склалося уявлення про Німеччину, в якій ніхто не краде ні повні бідони з молоком, що стоять обабіч дороги, ні незакріплені велосипеди... Погане обходження з батьками на примусових роботах витіснилося на другий план. Ніна Іванівна Клименко формулює це таким чином: "Раніше я вважала, що

російські чи радянські солдати – найкращі. Вони борються за справедливість. А німці – наші вороги. А потім я дізналася, що німці допомагали нам, а радянські солдати відбирали велосипеди в німецьких жінок. Спочатку я не могла в це повірити. Потім почалося переосмислення, все почало ставати на свої місця. І в нас у сім'ї є таке кредо: забувати про все погане. Слід пам'ятати лише про добре. І ми вдячні тим людям, німцям, які допомагали

нам вижити в тих жахливих умовах".

Незважаючи на ідеалізацію Німеччини, вона бачить і проблеми, що з'являлися в неї в Росії та Україні через німецьке місце народження. "Це мало негативне значення в усіх відношеннях. Навіть серед друзів бувало нерозуміння. Першою реакцією, коли вони про все дізнавалися, був сміх. "Що, твоя мама там з німцем згрішила?" Або косий погляд. [...] А на роботі вже,

варто мені було зайти у відділ кадрів, якщо піднімали моє свідоцтво про народження або інші документи, то начальник відділу кадрів дивувався і казав: "А ось це слід перевірити". Негативні висловлювання, підозри та обвинувачення з приводу її походження мають вплив і на дітей. "Коли мій син прийшов до військкомату, там перевірили документи й запитали: "Чого це твою мати туди занесло?" І все це в такому зневажливому тоні". Через численні обвинувачення з боку суспільства Ніна Іванівна Клименко почуває себе невпевненою *"Всі ця біда сиділа глибоко всередині і позначалася на мені. Звичайно, це [мається на увазі народження в Німеччині] мало своє негативне значення".* В 1995 р. Ніна Іванівна Клименко розлучається з чоловіком. В той же час сім'я отримує гроші від Фонду "Пам'ять, відповідальність і майбутнє". На ці гроші вони можуть відремонтувати свій будинок. Якби Ніна Іванівна Клименко мала вибір, сьогодні вона взяла б німецьке громадянство й з задоволенням відвідала б Німеччину.

Ніна Іванівна Клименко з батьками, 1947 р.

Крістіна Ульріх Запитання до біографії:

1. Коли й де одружилися батьки Ніни Іванівни Клименко?

В 1943 р. в Херсоні, Радянський Союз (сьогодні – Україна).

2. Що зробила мати, коли побачила свого чоловіка в колоні, яка крокувала на Урал до нових примусових робіт?

Вона висмикує чоловіка з колони й вони разом втікають до України.

3. Які докори чує пані Клименко, коли подає документи на навчання в технікумі?

При поданні документів на навчання в технікумі їй закидають, що вона народилася на "окупованих територіях".

4. Який настрій панує в сім'ї після смерті Сталіна?

Всі відчувають полегшення, тому що до цього батьків постійно викликали до КДБ на допити.

5. Що відбувається з сином, коли той приходять у військкомат?

У зневажливому тоні його запитують, чому мати народилася в Німеччині.

6. Що відбувається в сім'ї Клименко 1995 року?

Ніна Іванівна Клименко розлучається з чоловіком, і в той же рік її сім'я отримує гроші від Фонду "Пам'ять, відповідальність і майбутнє".

Яніна Дреслер

"Лише коли я стала дорослою й заповнювала анкету на отримання паспорта, я нарешті дізналася, де народилася"

Ніна Миколаївна Басатська народжується 7 березня 1945 р. у Гудові під Гамбургом. Мати, болгарка, працює в Гудові як примусова робітниця, а батько – військовополонений у концентраційному таборі. "Батько був у таборі для військовополонених. Мати познайомилася з ним, коли перекидала йому через дротяну огорожу шмат хліба. Примусовим робітницям із Гудова дозволялося один раз на місяць відвідувати військ-

овополонених. *"І, само собою, вони брали з собою якусь їжу: корку хліба, шмат сала. А в таборі була така система (це вже батько розповідав), що якщо дівчина вже прийшла до дротяної огорожі, перекинула шмат хліба, а полонений узяв його, то тоді він був її. Наприкінці війни з таборів починали забирати військовополонених, що сильні. Батько в мене якраз був сильний, потужний. Коли його забирали в полон, він був близько 100 кг. Після полону він вже не такий був, але все-одно його відібрали поміж інших. Мама попросила старосту, в якого жила, щоб він взяв його до себе на роботу. Його відібрали і після того вони вже з мамою зійшлися".*

Ніна Миколаївна Басатська. Знімок зроблено під час інтерв'ю 3.2.2008 р.

Ніна Миколаївна Басатська дізнається про те, що народилася в Німеччині, вже будучи дорослою. *"Здивування. При Радянській владі це все приховувалося і ніхто поняття не мав. Документів я маленькою, звичайно, не бачила. Справа в тому, що в мене навіть в метриці записано, що народилася я в Німеччині. Навіть не знаю, як це вийшло, що так і записали. Я не знала дуже довго про це. Взнала про своє місце народження тільки тоді, коли вже стала дорослою, коли отримувала паспорт. Мені тоді дали метрику, а до того я її не бачила".*

Ніна Миколаївна Басатська ще й сьогодні вважає, що її батько не був їй рідним. Селянин, що був старостою в Гудові та в якого працювала її мати, мав сина-солдата. В 1944 р. той приїжджав до батьків у відпустку. Час його перебування вдома та дата її народження пасують одне до одного. Крім того, після закінчення війни німецька селянка хоче залишити Ніну Миколаївну Басатську в себе, вона дуже дбає про неї. А батько протягом всього життя ставиться до неї погано, б'є її. *"Він мене з дитинства катував, бив, ставив на сіль, на горох. Я мамі розкажу, а вона йому. В мене два брата ще є. Він теж їх бив. Він у полоні був, то був нервовий дуже. Але так, як він мене катував, нікого більш не катував. Я все життя питала маму - може, в мене батько не рідний? Чого він мене так мучить? Він ставився до мене гірше, ніж до моїх братів. До мене дуже погано ставився. Завжди. Я рано вийшла заміж. Він*

за мною ганявся з сокирою, по снігу. Я коли вийшла заміж, мені ще й 18 років не було. [...] Так. Мама мені казала, що я рано вийшла заміж. А я їй казала, що якби мене взяли в 14 років, то я б і в 14 років вийшла заміж. Тільки щоб піти з сім'ї. А як пішла, більш я в сім'ю не повернулася". Це теж свідчить про те, що батько був нерідним і своїм насиллям давав їй це зрозуміти. "Як закінчила я три класи, батьки вже не пускали мене до школи, я мусила сидіти з дітьми, мала двох молодших братів". Лише в 16 років вона починає ходити до вечірньої школи, працює на будівництві, закінчує училище.

Після закінчення війни мати повертається додому спочатку лише з дочкою. В дорозі вони перебувають майже рік. "Батьків шлях додому був довшим. Після звільнення він був взятий до армії та відправлений на фронт. [...] Він ще дослужував. А мама цілий рік поверталася. Повернулася до своїх. У неї в Запорізькій області, в Бердянському районі, в с. Трояни є родичі. Так почалися наші страждання".

До багатьох українців, які повернулися з Німеччини, вдома ставляться як до "зрадників Батьківщини", адже вони допомагали німцям продовжувати війну. Суспільство їх зневажає, вони зазнають політичних репресій. Ніна Миколаївна Басатська розповідає, що після повернення батька вони виїжджають з рідних місць і живуть "[...] в Казахстані, на Колимі, на півночі СРСР. [...] Все дитинство провела на колесах. Всюди були, ніде не затримувалися більше, ніж на рік. Батько ж був в полоні і він побоювався, що його посадять в сталінські табори, відправлять до Сибіру або в ГУЛАГ. Повернулися на Україну тільки після смерті Сталіна в 1955 році".

Чому батько боїться переслідування і чого саме страшилась, Ніна Миколаївна Басатська не знає. Можливо – через те, що був у пол-

оні.

Про місце свого народження Ніна Миколаївна Басатська ні з ким не говорить. Лише коли прийшов Горбачов, "коли настала перебудова, всі стали більш вільними, я нарешті почала говорити про це. До цього - ні. В дитинстві я й не знала ні про що. Коли я взяла, мама сказала мені нікому нічого не розповідати. І я нікому нічого й не говорила. Ніхто не знав. А вже в 16 років коли, я вчитися пішла, вже волею-неволею узнали". В сімейному колі про час, проведений у Німеччині, говорити не заведено. Навіть після смерті батька в 1983 р. мати продовжує мовчати.

Оскільки про своє німецьке місце народження Ніна Миколаївна Басатська дізнається пізніше, вона не може сказати, чи були її проблеми пов'язані саме з тим, де вона народилася. В її дітей через місце народження матері проблем немає. Її дочка живе і працює сьогодні в Німеччині, вона вийшла за німця заміж. Ніна Миколаївна Басатська з задоволенням переїхала б в Німеччину до дочки.

Брати Ніни Миколаївни Басатської і сьогодні дивляться на неї як на німкеню. "Особливо тепер, коли дочка там живе, кажуть, що як німкеню була, так і залишилась. Що тепер і дочка туди пішла".

Яніна Дреслер Запитання до біографії:

1. Коли Ніна Миколаївна Басатьська дізнається, що народилася в Німеччині?

Ніна Миколаївна Басатьська дізнається про те, що народилася в Німеччині, коли стає дорослою. *"Лише коли я стала дорослою й заповнювала анкету на отримання паспорта, я нарешті дізналася, де народилася."*

2. Чому про своє народження в Німеччині вона дізналася так пізно?

"Тоді, в колишньому СРСР, все це приховувалося."

3. Чому батько ставиться до неї так погано?

Тому що він, можливо, не є її рідним батьком. Мати зрадила йому в Німеччині з німцем. І це – там же, де працював примусовим робітником він сам, тобто практично в нього на очах.

4. Чому Ніна Миколаївна Басатьська іде з сім'ї в 18 років?

"Так. Мама мені казала, що я рано вийшла заміж. А я їй казала, що якби мене взяли в 14 років, то я б і в 14 років вийшла заміж. Тільки щоб піти з сім'ї". Ніна Миколаївна Басатьська хоче позбутися свого схильного до насилля батька і намагається залишити сім'ю якомога раніше.

5. Як живе сім'я в перші роки після повернення з примусових робіт у Німеччині? Коли вона повертається до України?

"І так почалися наші страждання". До багатьох українців, які повернулися з Німеччини, вдома ставляться як до "зрадників Батьківщини", адже вони допомагали німцям продовжувати війну. Суспільство їх зневажає, вони зазнають політичних репресій. Ніна Миколаївна Басатьська розповідає, що після повернення батька вони виїжджають з рідних місць і живуть "[...] в Казахстані, на Колимі, на півночі СРСР. [...] Все дитинство провела на колесах. Всюди були, ніде не затримувалися більше, ніж на рік. Батько ж був в полоні і він побоювався, що його посадять в сталінські табори, до Сибіру або в ГУЛАГ. Повернулися на Україну тільки після смерті Сталіна в 1955 році".

6. З якого часу Ніна Миколаївна Басатьська змогла говорити про місце свого народження (Гамбург)?

Лише коли прийшов Горбачов, *"коли настала перебудова, всі стали більш вільними, я нарешті почала говорити про це. До цього - ні. В дитинстві я й не знала ні про що. Коли я взнала, мама сказала мені нікому нічого не розповідати. І я нікому нічого й не говорила. Ніхто не знав. А вже в 16 років, коли я вчитися пішла, вже волею-неволею взнали"*.

7. За що поприкають Ніну Миколаївну Басатьську її брати ще й сьогодні?

Брати Ніни Миколаївни Басатьської і сьогодні дивляться на неї як на німкеню. *"Особливо тепер, коли дочка там живе, кажуть, що як німкеню була, так і залишилась. Що тепер і дочка туди пішла"*.

Крісті а Ульріх

"З дитинства я була світлого кольору шкіри, руда, ще й веснянкувата. Через це мене називали „Фріцем” і „есесівкою”

Галина Миколаївна Григоренко з'являється на світ 27 грудня 1944 р. у Гамбурзі. Її мати була відправлена на примусові роботи до фермера в село Нойталь, район Ут-ерзен. Її батько воював в Червоній армії. Потрапивши до полону, він працює в того ж самого фермера, там вони і знайомляться з матір'ю. Галина Миколаївна Григоренко згадує про те, що розповідала мати:

"Хазяїн дуже ображав їх, бив, погано годував. Вночі міг, якщо мама в чомусь не слухала його, викликати поліцію. Поліцейській садив маму на велосипед і відвозив у поліцію. Там вона ночувала, а на ранок її знову привозили на роботу". Батько й мати дуже страждали від побоїв фермера, тому "староста" запропонував їм розписатися, *"щоб вони були як чоловік та жінка"*. Вони втікають від хазяїна, але їх схоплюють і відправляють до концентраційного табору "Нойенгамме". Мати відсилають працювати до їдальні на заводі з ремонту кораблів "Дойче Верфт", а батько робить на тому ж заводі зварювальником і живе в іншому таборі в Фінкенвердер. Він гине через два тижні після народження Галини всередині січня 1945 р. *"З ним були також два його брати: Артеменко Іван та Артеменко Андрій. Одного з них разом з моїм батьком підірвали*

Галина Миколаївна Григоренко. Знімок зроблено під час інтерв'ю 22.12.2007 р.

німці. Коли наступали англійські війська, їх зігнали в доки й підірвали їх там всіх. Не залишилося нікого в живих. [...] Мама дуже переживала це. Коли підірвали батька мого, мені тоді було всього 2 тижні".

Після визволення мати з восьмимісячною донькою повертається до України. В потязі з неї знуцаються радянські солдати, вони обзивають і б'ють її ногами. Лише коли сусіди заступаються за неї і говорять, що дитина – від росіянина, якого вбили в гестапо, солдати припиняють наругу.

В ЗАГСі не хочуть записувати Гамбург як місце народження дитини. Але мати наполягає на цьому. Галина Миколаївна Григоренко добре пам'ятає своє дитинство, вона з самого початку знала, що народилася в Німеччині. Інколи її ображають: *"Коли я вже підросла, було мені десь 5 років, то мене називали „Фріцем”, „фашистом” і „байстрючкою"*. Тоді за Галину вступається мати і всіма силами захищає її, хоча інколи в дівчинки і з'являється відчуття, що мати недолюблює її. *"Колись мама йшла зі мною, то їй дорікнули, що вона „Фріца” з собою веде. То мати билася".* І все ж таки час від часу виникають ситуації, коли мати злоститься на Галину за її німецьке походження, в усякому разі так здається Галині Миколаївні Григоренко. *"Куди б мама не йшла зі мною, мамі дорікали, що вона веде „Фріца” з собою. З дитинства я була*

світлого кольору шкіри, руда, ще й веснянкувата. Через це мене називали „Фріцем“ і „есесівкою“. А потім, через таке важке життя, коли склалися важкі обставини, часто мама мені казала, коли сердилася, що якби ж вона знала, що так доля її буде складатися - то викинула б мене з поїзда".

Мати виходить заміж вдруге, і в Галини Миколаївни Григоренко з'являються брат та дві сестри, з якими у неї налагоджуються дуже добрі стосунки. Вітчим сприймає Галину Миколаївну Григоренко як власну дитину й навіть захищає її подеколи від матері, якщо та хоче її побити. Як каже Галина Миколаївна Григоренко, її мати і сьогодні залишається суворою жінкою. Раніше вона навіть Сталіну листи писала, якщо з її родиною обходилися несправедливо. Так, перші повоєнні роки мати разом з братом і сестрою проводить у дитячому будинку. Коли вона залишає його, ніхто не хоче брати її на роботу. Тоді вона звертається з листом до Сталіна й отримує місце прибиральниці в їдальні, а пізніше працює трактористкою на колгоспному полі. Потім, коли на початку п'ятдесятих років в неї забрали батьківську землю, вона знову пише Сталіну і отримує землю з будинком назад.

"Сталіну листа писала, бо батьківський двір і батьківську землю забрали. То прийшла відповідь з Москви на район, щоб її землі і двір їй віддали. Мама ї досі проживає на тій землі, працює, їй уже 87 років. Їздить на тракторі, сама обробляє землю. Слаба, дуже слаба. Але коли на трактор сідає, як почне співати. „Мы с моим железным конем все поля обойдем. Соберем, посеем и спашем."

Галину Миколаївну Григоренко хрестять, пізніше вона вступає в комсомол. Коли вона починає сама працювати, в неї не виникають проблеми, пов'язані з її німецьким місцем народження. Вона двічі виходить заміж, має двох синів, будує дім і працює 35 років

водієм без жодної аварії.

Після проголошення в 1991 р. Незалежності України Галина Миколаївна отримує статус учасника бойових дій і може користуватися державними пільгами.

У 2002 р. вона разом з матір'ю їде на запрошення "Кола друзів Меморіалу концтабору "Нойенгамме" до Гамбурга. Мати й дочка відвідують концентраційний табір та табір Фінкенвердер. Галина Миколаївна Григоренко знаходить могилу свого батька й дуже вдячна за цю подорож. Вона тужить за Німеччиною. "Хоча я й виросла на Україні, і живу зараз, і працюю, а чогось мене туди тягне. Якось така є ниточка, що мене туди тягне. Чи може це того, що я знаю, де батько мій там похований. Ну кортить мені туди, хочеться!"

Вона з задоволенням прийняла б німецьке громадянство, переїхала до Німеччини і прожила там до ста років, жартує жінка. Але більше за все їй хотілося б зустрітися з дітьми фермера й поговорити з ними про часи примусових робіт.

" Що було - то було! Теперішня влада не винна. Це все Гітлер наробив, а наша влада в тому не винна. Це покоління не винне. Насправді ні діти мої, ні я не винні. Німецькі діти теж не винні. Тільки нехай вони розказують про наші долі своїм дітям. Щоб вони знали, що було колись, під час війни".

Вона не обвинувачує сьогоденнє покоління обох націй в злочинах, що відбулися, але закликає не забувати те, що відбулося.

Галина Миколаївна Григоренко, народжена в Гамбурзі (Німеччина), втрачає свого батька всередині 1945 р. Вона і сьогодні з по-

вагою говорить про свою мати, яка подолала понад 1000 кілометрів і донесла її додому. Ані в школі, ані в професійній діяльності вона не має якихось серйозних проблем, пов'язаних із місцем її народження.

* Додаткова інформація до тексту:

Ім'я "Фріц" в Радянському Союзі було лайливим словом, що стосувалося німців взагалі та німецьких солдатів передусім. Після війни це слово вживалося по відношенню до дітей, які народилися під час війни в Німеччині.

Крісті а Ульріх Запитання до біографії:

1. Чому батько Галини Миколаївни Григоренко гине під час примусових робіт у Німеччині?

Тому що його закривають в одному з доків, який висаджують у повітря.

2. В якій країні похований її батько?

У Німеччині.

3. Ким Галина Миколаївна Григоренко працювала протягом 35 років?

Протягом 35 років вона працювала водієм.

Леоні Гюльденпфенніг

*"Я ж нічого не знала. Якби ж то знала, то у мами розпитала б.
А так – я ж нічого не знала"*

Надія Андріївна Крикун народжується 2 лютого 1945 р. у Гамбурзі. Її мати була відправлена на примусові роботи до Німеччини й розміщена попервах у таборі для примусових робітників. Спочатку вона працює вантажником залізної руди, пізніше – прибиральницею в конторі. Батьком Надії Андріївни Крикун був, як розповідають інші жінки, відправлений до Німеччини разом з її матір'ю, одружений німець, в якого вже були дванадцятирічний син і восьмирічна донька. Ім'я його було Дорес, більше про свого батька Надія Андріївна Крикун нічого не знає. Під час одного з авіаційних нальотів осколком бомби мати отримує важке поранення в ногу, яку доводиться ампутувати. Поки мати перебуває в клініці, Надію Андріївну Крикун доглядає монашка.

Після повернення до Радянського Союзу Надія Андріївна Крикун зростає в матері та бабусі з дідусем, без батька. Мати виховує її сама й працює прибиральницею в сільському клубі. Мати Надії Андріївни Крикун не виходить заміж і до самої смерті залишається сама. Будучи дитиною, Надія Андріївна Крикун нічого не знає про те, що вона народилася в Німеччині. Лише після закінчення восьмирічної школи, тобто в 17 років, вона довідується про те, де з'явилася на світ. До цього часу вона не має свідоцтва про народ-

Надія Андріївна Крикун. Знімок зроблено під час інтерв'ю 11.3.2008 р.

ження. А в старому паспорті записаний лише рік народження - 1946, місце народження не вказане. Лише після смерті матері в 1984 р. вона починає пошуки свого коріння. В 90-х роках вона подає заявку на видачу нового паспорта й отримує свідоцтво про народження зі справжніми місцем та датою народження.

"До того в мене була метрика, але вона була без номера і в ній нічого не було сказано відносно місця мого народження. Я народилася, а де, невідомо було. Дізналася про все, як переробляла ті документи і метрику. [...] Я через суд оформила нові документи. Пішла в ЗАГС наш. Там подивилися і сказали, що вони не мають таких документів. Звідти мене направили в ЗАГС м. Хмельницький. Там мені сказали, що в них моєї метрики теж немає. Сказали звернутись знову до суду. Я пішла до юристів, вони мені написала заяву. В суд привела свідків і суд постановив видати мені нову метрику. Тепер в метриці вказано, що місцем мого народження є місто Гамбург. За підтвердженням свідків. [...] В моїй старій метриці було вказано, що народилася я 1946 року. Ця метрика була видана сільською радою. А жінки, що з мамою були в Німеччині, сказали, що народжена я була 1945 року в місті Гамбург. [...] Жінка, що була секретар в сільській раді, була теж з мамою в Німеччині і вона вписала мене як 1945 року народження, По всіх документах в сільській раді один раз виходило, що я 1945 року народження, по інших документах - 1946 року. В школу мене прийняли як 1945 року народження. Потім в школі було дуже мало дітей і я вчилася разом іншими

дітьми 1946 року народження. Коли я вже підняла всі документи, то тоді дійсно вийшло, що я є 1945 року народження, 2 лютого".

Мати не говорить із дочкою про місце її народження. Будучи дитиною, та не має якихось сумнівів і не питає про місце свого народження. Проте Надія Андріївна Крикун вважає, що вона ще дитиною здогадувалася про те, що з'явилася на світ не в Україні. В молодості, та і в дорослому житті вона не хоче тривожити старі рани розпитуваннями про період примусових робіт, тому не чіпає цю тему. По батькові вона зветься Андріївною і вважає, що це ім'я мати вибрала через те, що поруч з ними живе сусід, якого звати Андрій і який часто заходить у гості до маленької сім'ї. Це по батькові та плутанина зі справжньою датою народження мали приховати німецьке походження Надії Андріївни Крикун. І лише німецька дитяча коляска, в якій вона приїхала до Радянського Союзу, доводить те, що вона народилася в Німеччині. *"Мама мені ніколи нічого не розповідала. Якби ж то я знала про це, то я б може й сама маму запитала. А так, нащо мені „лізти в душу“, чіпати за болюче. Єдине, що добре пам'ятаю, так це коляску. Привезли мене в німецькій колясці".*

За часів Сталіна мати та дід з бабою приховують від Надії Андріївни Крикун факти про її походження та справжнє місце народження. Мовчать вони і про те, що її рідний батько – німець, адже Німеччина вважається країною ворогів. А по батькові "Андріївна" має справлятися враження, що в неї український татусь. І хоча дехто з жінок-односельчанок, які були відправлені до Німеччини разом з матір'ю Ніни Андріївни Крикун, знають всю правду про походження та місце народження Ніни Андріївни Крикун, ніхто не говорить на цю тему. *"Всі в нас в селі знають, що я звідти. Нас двоє дітей таких, із Німеччини. З села також багато працювало там, в Німеччині. Навіть вчора їздила до бабусі однієї, вона разом*

з мамою там була. Їх багато дуже було, але багато і померло. І чоловік один був у нас вчителем, з жінкою приїхав сюди жити з Німеччини".

Отже, в дитинстві та молодості ніхто не ображає її через німецьке походження. Вона стає піонеркою, комсомолкою й ніколи – ні в школі, ні під час навчання або на роботі – не зазнає дискримінації, репресій або переслідувань. Лише інколи її обзивають байстрючкою, адже батька в неї дійсно немає. *"Жила собі без батька. Важко було. Часи були тяжкі. Мама одна була, дідусь з бабусею допомагали. Я одна в сім'ї була, всі для мене старалися".* Незважаючи на складнощі, Надія Андріївна Крикун пізнає всю повноту любові з боку матері та бабусі з дідусем.

Після школи Надія Андріївна Крикун допомагає матері прибирати в сільському клубі. І потім, коли вже вийшла заміж 24 листопада 1968 р., вони разом з чоловіком допомагають матері в роботі.

Сьогодні Надія Андріївна Крикун має статус учасника бойових дій. Відповідне посвідчення вона отримує влітку 2000 р., коли виходить на пенсію. Надія Андріївна Крикун хотіла б більше дізнатися про свого батька. Можливо, його вже немає серед живих, але мають залишитися нащадки. Коли він познайомився з матір'ю, йому було близько 35 років, він працював на залізниці, де і мати. *"Мені хочеться знайти свій рід".*

Для Надії Андріївни Крикун Україна є Батьківщиною. *"Мій дім - це Україна, моє село. Ми тут вирости, оженилися, хату збудували, дітей трьох виховали, сад посадили. Все своїми руками ми зробили з чоловіком".* І все ж таки вона хотіла б знайти своє німецьке коріння.

Як і багато дітей повоєнного часу, Надія Андріївна Крикун виростає без батька. Можливо, і через те, що її мати та жінки-односельчанки, які були з матір'ю на примусових роботах у Гамбурзі, приховують правду. Але туга за незнайомим батьком все ще живе в серці Надії Андріївни Крикун. *"Батько мене ніколи й не пригорнув. Не знала я батьківської ласки. Тільки мамину"*.

Леоні Гюльденпфенніг Запитання до біографії:

1. Чому Надія Андріївна Крикун так пізно дізнається про свою справжню дату народження?

Лише після закінчення восьмирічної школи, тобто в 17 років, вона довідується про те, де з'явилася на світ. До цього часу вона не має свідоцтва про народження. А в старому паспорті записаний лише рік народження – 1946-й, місце народження не вказане. Лише після смерті матері в 1984 р. вона починає пошуки свого коріння. В 90-х роках вона подає заявку на видачу нового паспорта й отримує свідоцтво про народження зі справжніми місцем та датою народження.

2. З якими проблемами стикалася Надія Андріївна Крикун через відсутність свідоцтва про народження?

В різних документах значилися розбіжні роки народження: 1945 та 1946.

"До того в мене була метрика, але вона була без номера і в ній нічого не було сказано відносно місця мого народження. Я народилася, а де, не відомо було. Дізналася про все, як переробляла ті документи і метрику. [...] Я через суд оформила нові документи. Пішла в ЗАГС наш. Там подивилися і сказали, що вони не мають таких документів. Звідти мене направили в ЗАГС м. Хмельницький. Там мені сказали, що в них моєї метрики теж немає. Сказали звернутись знову до суду. Я пішла до юристів, вони мені написала заяву. В суд привела свідків і суд постановив видати мені нову метрику. Тепер в метриці вказано, що місцем мого народження є місто Гамбург. За підтвердженням свідків. [...]"

В моїй старій метриці було вказано, що народилася я 1946 року. Ця метрика була видана сільською радою. А жінки, що з мамою були в Німеччині, сказали, що народжена я була 1945 року в місті Гамбург. [...] Жінка, що була секретар в сільській раді, була теж з мамою в Німеччині і вона вписала мене як 1945 року народження. По всіх документах в сільській раді один раз виходило, що я 1945 року народження, по інших документах - 1946 року".

3. Чому мати назвала її по батькові Андріївною?

По батькові вона зветься Андріївною і вважає, що це ім'я мати вибрала через те, що поруч з ними живе сусід, якого звати Андрій і який часто заходить у гості до маленької сім'ї. Це по батькові та плутанина зі справжньою датою народження мали приховати німецьке походження Надії Андріївни Крикун.

4. Що за велике бажання має Надія Андріївна Крикун?

Надія Андріївна Крикун хотіла б більше дізнатися про свого батька. Можливо, його вже немає серед живих, але мають залишитися нащадки. Коли він познайомився з матір'ю, йому було близько 35 років, він працював на залізниці, де і мати. *"Мені хочеться знайти свій рід".*

5. Чого Надії Андріївни Крикун найбільше не вистачало в дитинстві?

"Жила собі без батька. Важко було. Часи були тяжкі. Мама одна була, дідусь з бабусяю допомагали. Я одна в сім'ї була, всі для мене старалися". Незважаючи на складнощі, Надія Андріївна Крикун пізнає всю повноту любові з боку матері та бабусі з дідусем". "Батько мене ніколи й не пригорнув. Не знала я батьківської ласки. Тільки мамину".

Крістіна Ульріх

"Ти народилася в кабінеті Гітлера "

Батьків Олександри Іванівни Польової забирають на примусові роботи до Німеччини вночі 12 жовтня 1942 р. з села Воскресенівка Дніпропетровської області. Разом з дядьком вони потрапляють до одного з таборів у Гамбурзі. Маминій сестрі вдається сховатися від німецьких солдатів у комішах. Після прибуття до Німеччини мати працює на будівництві бараків, а батько – на каменоломнях.

Олександра Іванівна Польова народжується 1 січня 1945 р. у таборі для примусових робітників у Гамбурзі. Лише в листопаді 1945 р. разом із батьками вона потрапляє в Україну. Після повернення батьків викликають на допити, батька зрештою відправляють до трудового табору, де він працює на шахті. Мати переїжджає до Воскресенівки. Батько приєднується до сім'ї пізніше й працює машиністом товарних поїздів, незадовго перед пенсією він робить на залізничній станції Нижньодніпровськ.Вузол, потім переходить до Синельникова. На жаль, Олександра Іванівна Польова не повідомила, скільки часу після війни її батько пробув у трудовому таборі. Олександра Іванівна Польова живе до семи років з бабусею і лише перед школою переїжджає до батьків. І тут вона дізнається, що в неї є ще дві сестри та брат, які народилися вже після 1945 р. Вона любить своїх сестер і брата, хоча і вважає, що мати

Олександра Іванівна Польова. Знімок зроблено 19.1.2008 р.

ставилася до неї більш холодно, ніж до них. *"Я трошки бачила, наче мама мене не так сильно любила, як тих трьох. Яюсь з серцем вона на мене все кричала, кричала. Я цьому спочатку не надавала значення, а потім вже як старша стала, вже заміжня, то бачила, що щось тут не те. Не знала, яка причина цьому".* Вона змалку знає, що народилася в німецькому місті. *Втім, довго не розуміє, чому так сталося. Її батьки зовсім не говорять про часи, проведені на примусових роботах у Німеччині. І лише від бабусі Олександра Іванівна чує якісь припущення. "[...] Навіть не було розмови такої у нас. Батько зовсім уникав цих розмов. [...] Не любили вони про це говорити – як мене додому принесли, як я хвора була й мене до лікаря носили. Лише перед смертю мати трохи почала говорити".* Німецьке місце народження не відіграє аніякої ролі ні при хрещенні, ні в спілкуванні з дітьми, ні при вступі в піонерську організацію. Лише при вступі до комсомолу виникають тривалі переговори. Директор школи не може повірити, що вона народилася в Німеччині. *"Як в комсомол приймали, то директор школи спитав мене, де я народилася. Я кажу: "Гамбург, Німеччина". Він каже: "Не може такого бути, ти ще перепитай у батьків своїх". Я кажу: "Як я можу перепитувати, якщо я точно знаю, що згідно свідоцтва про народження я народилася в Німеччині".* Вони щось потім довго там дискутували, а потім таки прийняли мене". До лав КПРС вона вступати не хоче.

Коли Олександра Іванівна Польова хоче влаштуватися на роботу, вона зазнає дискримінацію через своє народження в Німеччині.

Вона отримує спеціальність електронаводчиці й хоче працювати на заводі "Південмаш" у Дніпропетровську. "А вже на роботу мене на "Південмаш" не прийняли. Відмовили мені. Вони просто коректно сказали "Ні", хоча після школи в мене була спеціальність електронаводчика і райком комсомолу дав мені направлення туди. Три місяці я чекала відповідь, вони мене перевіряли, а потім представники заводу сказали, що їм робітників за такою спеціальністю не потрібно". Незважаючи на направлення з райкому комсомолу, вона не змогла влаштуватися на цю роботу через своє німецьке місце народження. "Я була засмучена, що на завод не взяли, бо "Південмаш" тоді славився. Там можна було гуртожиток хороший отримати і роботу. І платили непогано. Але не вийшло. Моя тітка працювала на "Південмаші" бухгалтером, то вона зразу мені сказала, що мені відмовлять". Ще й сьогодні Олександра Іванівна Польова вважає, що з нею повелися несправедливо.

Її першому чоловіку також довелося чимало виправдовуватися за місце народження дружини. Йому навіть загрожують звільненням, пропонують розлучитися з Олександрою Іванівною. *"Вони просто звинувачували в тому що він приховав той факт, і сказали, що він не мав права так чинити. На що він відповів, що його дружина тут ні до чого і що їй було півтора роки, як її привезли до країни і що вона не винна в цьому. [...] Відділ кадрів дуже перевіряв все, його викликали, телефонували [...]."* Значно пізніше такі репресії скінчилися, Олександрі Іванівні Польовій навіть дозволили працювати в військовій охороні.

Через одинадцять років вона розлучається з першим чоловіком і виходить заміж вдруге. З сином від першого шлюбу вона майже не контактує.

В рідному селі її інколи обзивали *"Фріцем"*. Але і ставши

дорослою, вона чує жарти на свою адреси від свекра. "Свекор, батько мого другого чоловіка, казав, що я в Гітлера у кабінеті народилася, він не хотів мене визнавати. Так і помер. Він потім приходив і казав, що я й хороша жінка. І я казала чоловікові, що хай його батько до нас приходить і що я всім усе прощаю і не тримаю зла ніякого. Просто образливо, що ні за що, ні про що... тим більше, що й батько й матір були там обидва. Доводилось іноді вислуховувати різні неприємні речі".

Після проголошення Україною Незалежності вона вітає ініціативи уряду щодо турботи про забутих жертв Другої світової війни. В 1995 р. Олександра Іванівна Польова отримує статус учасника бойових дій, а разом з ним – і відповідні пільги. Вона пишається тим, що має медаль "Захиснику Вітчизни", кожного року 9 травня (День Перемоги) її запрошують на урочистий обід. В радянські часи вона й не сподівалася на таку увагу. Навпаки: тривалий час їй доводилося миритися з дискримінацією з боку влади.

І сьогодні вона має старі фобії та страхи. "Я лякалась увесь час чогось. Як хтось обізветься, то я кидала все. Чоловік дивувався. Я здригалася та підскакувала". На її думку, це пов'язано з тим, що вона народилася і прожила перші півтора роки в німецькому таборі.

Олександра Іванівна Польова з самого початку знала, де народилася. Втім, її батьки майже не розмовляли про примусові роботи в Німеччині, лише бабуся інколи щось розповідала. Німецьке місце народження заважало пані Польовій передусім під час пошуку роботи. Її першому чоловіку також постійно доводилося виправдовуватися перед начальством. Лише після проголошення Незалежності України офіційна влада почала турбуватися про колишніх примусових робітників, і це сповнює її гордістю за нову державу.

Крістіна Ульріх Запитання до біографії:

1. Konnte die junge Familie nach der Rückkehr in die Ukraine zusammen sein? Чи могла молода сім'я жити разом після повернення додому?

Ні, батько був відправлений до трудового табору, де працював на каменоломні.

2. З якого часу Олександра Іванівна Польова почала зазнавати репресії через своє народження в Німеччині?

Коли вона хотіла вступити в комсомол. Директор школи не повірив, що вона народилася в Гамбурзі. Так само дискримінація торкнулася її, коли вона в молодості хотіла влаштуватися на роботу.

3. Чи ставилася влада до першого чоловіка також несправедливо?

Так. Йому часто доводилося виправдовуватися через те, що все ще одружений на своїй жінці.

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна

"Все своє життя мама захищала нас своїм мовчанням, вона хвилювалася за наше життя. За старим паспортом ми народилися в селі Гречанівка Полтавської області. Це урівнювало нас з нашими ровесниками"

Сестри-близнючки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна Мурзабек народжуються 4 березня 1945 р. у Гамбурзі. Про своє місце народження сестри дізнаються дуже рано, але

лише в віці 50 років, заповнюючи заяву на виплату компенсації, дізнаються свою точну дату народження.

"Ми знали, що народилися в Німеччині. Мама нам про це розповідала неодноразово. Але в чомусь вона нас оберегала і остерігала. Питала, як ставилися до нас інші дівчатка, з якими ми ходили в школу. Завжди питала, як ставляться до нас люди, які знали, що нашим місцем народження є Німеччина. Бувало, що люди, хто знали про наше місце народження, могли й образити нас. Було важко, але ми все це терпіли, пережили і дай Боже

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна Мурзабек. Знято під час інтерв'ю 22.12.2007 р.

нашій мамі, що вона нас захищала від цього і заспокоювала".

Після смерті матері вони дізнаються про свою точну дату народження та отримують письмове підтвердження того, що з'явилися на світ у Гамбурзі. *"Дізналися про все від маминої подруги, яка була з нею в таборі. Вона підказала нам, коли була виплата грошей. Тоді ми підняли архіви. Там нам дали роз'яснення, що ми*

дійсно народилися у м. Гамбург у 1945 р. Місяця теж не було вказано, але 29 числа нас відправили на Батьківщину, тобто в ті дні ми вже були у мами. В документах вказано, що на руках у матері було дві дочки і названі Вірою і Любою".

Про свого батька сестри знають небагато: Борис Павлович Матвійчук, був росіянином, начебто військовополоненим. Батьки познайомилися в таборі в Гамбурзі. Чи

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна в віці 10 років.

одружилися вони в Гамбурзі, неясно, мати про це ніколи не розповідала. Але Любов пригадує: "Коли мама повернулася з Німеччина, вона вже була з обручкою, і я думаю, що вони були одружені. Де вони розписалися, нам невідомо. Цього не знаємо, але обручка в мами була". Віра також гадає, що батьки були одружені:

"Я вважаю, що мама з татом була обручена. Скільки пам'ятаю, вона дуже дорожила своєю обручкою. Вже коли обручка стерлася, на волосочку трималася, коли вже не було чому триматися на руці, мама зняла її і довго-довго берегла її. Я дійсно вважаю, що вона кохала тата".

Але після закінчення війни мати повертається до України з дочками, але без їхнього батька. "Мама повернулася з нами одна, так як наших батьків розподілили в різні літаки і пізніше прийшло мамі повідомлення, що він пропав безвісти. Його сестра повідомила мамі про це. Повідомила в 1947 році. Коли саме він пропав – невідомо". Якийсь час мати ще підтримує контакт із сестрою батька. "Його сестра допомагала мамі, надсилала поштою різні речі". Але з часом контакт рветься. Односельчани

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна в віці 18 років.

ставляться до дівчат по-різному: хто співчуває, хто глузує. "Тоді було так, що жінку, яка виховувала дітей без чоловіка, не поважали. Тому були навколо нас і такі люди, які нас

ображали, жартували над нами, називали байстрючками". Про своє місце народження дівчата ні з ким не розмовляють. "Цього ніхто не зрозумів би, ніхто не поспівчував би нам. Чесно кажучи, ми цього боялися і тому нікому не казали, де народилися".

Бабуся також не хоче зрозуміти свою дочку, коли та повертається додому з близнючками. "Коли наша мама повернулася з нами двома, то бабуся наша не сприйняла маму одразу. Почала її дуже ображати. Навіть не прийняла до себе в дім. І мою маму прийняла її тітка до себе. А бабуся сказала мамі, що їй байстрюків не потрібно, та ще й яких - із Німеччини. Дуже було мамі важко. Це вже потім бабуся почали вмовляти родичі, щоб вона раділа, що ми всі живі та здорові повернулися додому. А мамі вони казали: "Виростуть вони і буде це як любов і згадка про те, де була".

По поверненні до України мати залишається самотньою, виховувати двох дівчат їй дуже важко. Мати працює в колгоспі, дівчата також рано починають працювати, аби підтримати маму. Вони постійно розпитують мати про її перебування в Німеччині, і вона розповідає про знайомство з батьком, про те, що дуже кохала його. Інколи вона навчає їх німецьким словам: "Ось дивіться, дітки, а ви знаєте, як ніж називався по-німецьки? - "мессер". А ми

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна Мурзабек з матір'ю, 1990 р.

вже її питаємо, як ложка буде. "Льоффель", - каже мама. І ось так вона нас трошки і німецької вчила. Таким чином ми знали трошки

німецьких слів. Бувало, виходимо грати, а нас "камарадами" дражнять. Ми повернемось додому, боляче нам, плачемо. А мама казала, щоб не плакали, бо це в Німеччині так друзів називають. Оце нас так мама сповіщала".

В дитинстві та молодості сестри не відчувають проблем через місце свого народження (Гамбург). Вони вступають до комсомолу і вільно можуть обирати майбутню професію. В 2001 р. вони, як і всі народжені до 8 травня 1945 р., отримують статус учасників бойових дій. Їх чоловіки та діти також не мають якихось проблем через німецьке місце народження дружин або матерів. Близнючки з задоволенням відвідали б Гамбург, щоб подивитися на місця, де народилися, де познайомилися їх мама та тато, але на жаль обидві сьогодні дуже хворі й не можуть подорожувати. Але вони мають прохання: *"Я звертаюсь до німецької організації, яка координує цю програму, допомогти нам щось дізнатися про мого батька. Він разом з мамою був у таборі. Його звали Матвійчук Борис Павлович. Його рік народження 1919. Народився в Черкаській області, Чорнобаєвський район, село Мохначі. Був в таборі разом з мамою. Назву табору я не пам'ятаю. Дату загибелі тата теж не пам'ятаю. Коли ми були малими, то таткова сестра нашій мамі навіть довідку про загибель тата не вислала, а просто в листі написала, що він загинув. Ми цього нічого не знаємо. Чогось нам так здається, що наш тато був живий всі ці роки. Якщо, можливо, німецька сторона допомогла б нам про все це дізнатися... Це те, що найдужче нас турбує в житті".*

Сестри-близнюки Віра Борисівна Терещенко та Любов Борисівна Запитання до біографії:

1. За ким сумують сестри й по сьогодні?

Вони сумують за батьком. Адже вони виростили без батька, а мати не виходила заміж вдруге. Вони й досі хотіли б знайти свого батька.

2. Про що стосовно свого батька хотіли б дізнатися сестри?

Вони хотіли б отримати інформацію про батька: коли точно він помер та чи дійсно він помер так рано, як про це тітка повідомила їх матері.

3. Як ставляться до сестер в Україні через те, що вони ростуть без батька?

Односельчани ставляться до дівчат по-різному: хто співчуває, хто глузує. *"Тоді було так, що жінку, яка виховувала дітей без*

чоловіка, не поважали. Тому були навколо нас і такі люди, які нас ображали, жартували над нами, називали байстрючками".

4. Чи говорять дівчата в дитинстві відкрито про своє місце народження?

Про своє місце народження дівчата ні з ким не розмовляють. *"Цього ніхто не зрозумів би, ніхто не поспівчував би нам. Чесно кажучи, ми цього боялися і тому нікому не казали, де народилися".*

5. Як реагує бабуся, коли мати повертається додому з сестрами-близнючками?

Бабуся також не хоче зрозуміти свою дочку, коли та повертається додому з близнючками. *"Коли наша мама повернулася з нами двома, то бабуся наша не сприйняла маму одразу. Почала її дуже ображати. Навіть не прийняла до себе в дім. І мою маму прийняла її тітка до себе. А бабуся сказала мамі, що їй байстрюків*

не потрібно, та ще й яких - із Німеччини. Дуже було мамі важко. Це вже потім бабусю почали вмовляти родичі, щоб вона раділа, що ми всі живі та здорові повернулися додому. А мамі вони казали: "Виростуть вони і буде це як любов і згадка про те, де була".

6. Чи розмовляє мати з сестрами про час, проведений примусовою робітницею в Німеччині?

Так, вона навіть вчить з ними німецькі слова:

Вони постійно розпитують мати про її перебування в Німеччині, і вона розповідає про знайомство з батьком, про те, що дуже кохала його. Інколи вона навчає їх німецьким словам: "Ось дивіться, дітки, а ви знаєте, як ніж називався по-німецьки? - "месер". А ми вже її питаємо, як ложка буде. "Льоффель"", - каже мама. І ось так вона нас трошки і німецької вчила. Таким чином ми знали трошки німецьких слів. Бувало, виходимо грати, а нас "камарадами" дражнять. Ми повернемося додому, боляче нам, плачемо. А мама казала, щоб не плакали, бо це в Німеччині так друзів називають. Оце нас так мама сповіщала".

7. Що ви могли б зробити для того, щоб знайти інформацію про батька Віри Борисівни Терещенко та Любові Борисівни Мурзабек?

Надіслати запит в Міжнародний Червоний Хрест (Женева) та в Міжнародну пошукову службу в Арользен. Написати запит за місцем його народження.

Уривки з інтерв'ю

Наступні висловлювання є уривками з проведених інтерв'ю.

Якби батько турбувався про нас, ми легше могли б влаштувати своє життя.

Але тоді жінка, яка виховувала дітей без чоловіка, зневажалася. Тому були й такі люди, які висміювали, ображали та принижували нас, називали «байстрюками».

Бувало, що люди, хто знали про наше місце народження могли й образити нас. Було важко, але ми все це терпіли, пережили і Дай Боже нашій мамі, що вона нас захищала від цього і заспокоювала

Звичайно, якби не роз'єднали мого тата з мамою, то вони повернулися б додому разом. І ми були б, звичайно, щасливі. В нас був би батько. І ми, можливо, не жили так важко. Не було б ніяких думок, про те, як нас прозивали. Може це й слово не дуже гарне «байстрятами», але ми все - одно все це пережили. Дякувати Богові, що все так сталося.

Я звертаюсь до німецької організації, яка координує цю програму, допомогти нам дізнатися про мого батька. Він разом був з мамою в таборі. Його звали Матвійчук Борис Павлович. Його рік народження 1919. Народився в Черкаському області, Чорнобаєвський район, село Мохначі. Був в таборі разом з мамою. Назву табору я не пам'ятаю. Дату загибелі тата теж не пам'ятаю. Коли ми були малими, то таткова сестра нашій мамі навіть не довідку про загибель тата вислала, а просто в листі написала, що він загинув. Ми цього нічого не знаємо. Чогось нам так здається, що наш тато був живий всі ці роки. Якщо можливо

німецька сторона допомогла - нам би дуже хотілося дізнатися. Це те, що найдужче нас турбує в житті

Я народився в Німеччині, до 14 років жив у Польщі, а після 14 років переїхав жити на Україну. І по сьогоднішній день. Своєю домівкою я вважаю і Німеччину, і Польщу, і Україну.

Ніяких проблем в житті я не мав. Знайшов собі жінку, яку полюбив. І зараз це можу підтвердити. Живемо і досі разом, вже 38 рік. В Радянські часи, в моєму паспорті було написано, що народився я в Німеччині, а національність в мене була - поляк. З цього в мене завжди виникали непорозуміння. Як це так, що народився в Німеччині, а національність - поляк. Ще й Радянській паспорт.

Я вдячний Німецькій стороні за те, що мої батьки залишилися живі, виїхали в Польщу після війни. За зроблену допомогу мені, як дитині остарбайтера.

Я вдячний німецькій стороні. Дякую їм.

Я знаю свого батька з самого народження. Батьки розказували, що після того як звільнили те місце де вони знаходилися, а звільнили наші, англійські та американські війська, то після звільнення мого батька залишили там, щоб він проходив військову службу. Потім він став старшиною та писав матері, щоб вона взяла мене і повернулася туди до нього, тому що його залишали там ще на один термін, але у матері залишилися жахливі спогади проте, як її били плітками по спині. І вона відмовилася повертатися.

[...] Батька залишили там у службових військах, він допомагав розчіщати та будувати ті місця які були звільнені. Він говорив матері, що там більш цивілізована країна та надія на більш краще життя і щоб вона їхала до нього, але мати йому відмовила, тому що багато чого натерпілася від тієї країни.

Чи розумієте Ви поведінку Ваших батьків/ матері/ батька, коли вони не говорили Вам правду про Ваше фактичне місце і дату народження?

Я розумію, тому що при поверненні на Батьківщину ставлення до тих людей, які працювали у Німеччині було різне. Там їм не солодко було і тут після повернення ставилися до них з неповагою. Через це вони зареєстрували мене тут на місці.

Ні, моя мати повернулася одна зі мною у липні 1945 року (це вказано в архівних документах). Коли вона поверталася в цей час люди працювали в степу. Їй довелося сховати мене у фартук, щоб мене ніхто не побачив. Я її розумію, тому що на війну вона пішла дівчиною, а повернулася з дитиною. Але до цього мій батько написав листа своїм батькам, тому що знав, що її можуть зневажити.

Чи відчули Ви на собі проблеми при спілкуванні з органами влади через місце Вашого народження?

Ні, не відчувала. Єдине, що коли я хотіла встановити справжнє місце мого народження, то навіть після того, як я збрала всі потрібні документи та знайшла двох свідків (доречі ці дві жінки працювали з моїми батьками на заводі, одна з них досі жива, хоча й паралізована) мені було відмовлено суддею.

Чи відчули Ви несприйняття Вас суспільством через історію Вашої родини?

Особисто я ні, але па'ятаю коли мама приходила з роботи, то вона постійно плакала за людей, які докоряли їй, що вона працювала на німців, адже наші поліцаї вказували хто поїде працювати до Німеччини.

При Радянській владі, це все приховувалося і поняття не мали. Документів я маленькою, звичайно, не бачила. Справа в тому, що в мене навіть в метриці записано, що народилася я в Німеччині. Я навіть не знаю як це вийшло, що вони записали. Зазвичай, це все приховували, але в мене записано. Я не знала дуже довго. Взнала тільки тоді, коли вже стала дорослою, коли отримувала паспорт. Мені тоді дали метрику, а до того весь той час її приховували і я її не бачила.

Чи говорили Ви в своєму дитинстві разом із друзями про Ваше місце народження?

При перебудові. Тільки в ті часи я почала говорити про це. До цього-ні. В дитинстві я й не знала. Коли я взнала, мама сказала мені нікому нічого не казати. І я нікому нічого й не говорила.

Ніхто не знав. А вже в 16 років коли я вчитися пішла, вже волею-неволею узнали. Я вже тоді вчитися пішла.

Чи обговорювали Ви в родинному колі часи перебування в Німеччині? Особливо про народження дитини (тобто Вас)?

Не було в нас таких розмов. Не, ну потім вже коли узнала, потім вже трохи говорили. Але завжди говорила з жалем чого ви мене там не залишили, в Німеччині.

В разі якщо Ви були народжені поза шлюбом, як до цього відносилось суспільство (роль церкви, родини)?

Справа в тому, що після війни була така плутанина, що записали і мене, і всіх дітей на нього і мама була на його прізвищі. А коли повернулися на Україну, вже після смерті Сталіна. Виявилось, що в них немає шлюбної угоди. Тоді тільки вони розписалися. Після 1955 року. А так, і мама і діти була на прізвищі батька, але штампа про шлюб не було.

Чи розумієте Ви поведінку Ваших батьків/ матері/ батька, коли вони не говорили Вам правду про Ваше фактичне місце і дату народження?

Звичайно розумію. У нас при Радянській владі були гоніння. Мій батько все життя своє їздив. Ми більше року ніде не жили. Ми об`їздили весь Радянський Союз. І на півночі, і в Казахстані, всюди були. Більше року ніде не жили. Батько був в полоні і він побоювався, що його посадять в Сталінські табори і ми повернулися на Україну тільки після смерті Сталіна в 1955 році

Завжди зі мною був мій батько, який вважався моїм батьком. Але

були такі припущення, що він не був моїм біологічним батьком.

Батько, який значився по документам моїм батьком ставився до мене дуже погано. Він мене з дитинства катував, бив, ставив на сіль, на горох. Я мамі розкажу, а вона йому. В мене два брата ще є. Він теж їх бив. Він у полоні був, то він нервовий дуже. Але так як він мене катував, нікого більш так не катував. Я все життя питала маму, що може в мене батько не рідний? Чи чого він мене так мучить? Він ставився до мене гірше ніж до моїх братів. До мене дуже погано ставився. Завжди. Я рано вийшла заміж. Він за мною ганявся з сокирою, по снігу. Я вийшла заміж мені ще й 18 років не було.

Можливо мати прагнула завагітнити з надією на те, що в цьому разі вона зможе повернутися додому? Чи розуміла вона ризик завагітнити або можливо виходила з того, що вона не зможе завагітнити (через дуже погане харчування в той час)?

Ні. Але взагалі, я ж то не знаю її думки. Ми на цю тему ніколи не говорили з мамою. Мама завжди уникала розмов на цю тему. Тому, я нічого не знаю. Вона не хотіла на цю тему розмовляти. Я так думаю, що вона не хотіла про це говорити тому, що якщо б вона почала про це говорити, то поневолі виплила б правда. Тобто факти, хто є моїм рідним батьком.

Я через суд оформила нові документи. Пішла в ЗАГС наш. Там подивилися і сказали, що вони не мають таких документів. Звідти мене направили в ЗАГС м.Хмельницький. Там мені сказали, що в них моєї метрики теж немає. Сказали звернутись знову до суду. Я пішла до юристів, вони мені написала заяву. В суд привела свідків і суд постановив видати мені нову метрику. Тепер в мене в

метриці вказано, що місцем мого народження є місто Гамбург. За підтвердженням свідків. [...] В моїй старій метриці було вказано, що народилася я 1946 року. Ця метрика була видана сільською радою. А жінки, що з мамою були в Німеччині, сказали, що народжена я була 1945 року в місті Гамбург. Жінка, що була секретар в сільській раді, була теж з мамою в Німеччині і вона вписала мене як 1945 року народження.

По всіх документах в сільській раді один раз виходило, що я 1945 року народження, по інших документах 1946 року.

Вона казала, що в їх корпусі ліжка в три яруси стояли. І всі з села жінки, жили в одному баракі. З нашого села дуже багато дівчат було. Дехто з дівчат потім працював у хазяїв, була дуже важка робота і їх порозбирали хазяї. Мама моя була до останнього на тому ж місці. У таборі.

Він був німець, на своїй батьківщині. Він і не думав сюди їхати. В нього була жінка і діти

Вже як отримала інформацію, що там народилася, то тоді вже говорили. Всі в нас в селі знають, що я звідти. Нас двоє дітей таких. З Німеччини. З села також багато працювало там, в Німеччині. Навіть вчора їздила до бабусі однієї, вона разом з мамою там була. Їх багато дуже було, але й багато і померло. І чоловік один був в нас, вчителем, з жінкою приїхав сюди жити з Німеччини. Багато дуже в нас з села, хто був в Німеччині

Чи хотіли б Ви знайти контакт з німецькою родиною, де працювали Ваші мати/ батько під час війни? Можливо знайти батька? Чи намагалися Ви це зробити?

Ну хотіла б . Хотіла б я щоб знати. Колись невістки мої хотіли написати. Щось писали, писали але так і не відправили.

Інтерв'юер: На яку адресу вони хотіли написати?

Хотіли вони написати в програму "Жди меня". Щоб найти родину. Але вони того листа не відправили. Тільки написали.

Інтерв'юер: Але ж „Жди меня ” це ж російська програма, а це ж в Німеччині.

Але ж кажуть в „Жди меня”, що вони всюди шукають. Але вони так і не відправили того листа. Кажуть, може того батька вже й немає.

Може й дійсно, батька й в живих немає. Але родина має ж бути батькова. Діти їх.

Інтерв'юер: Тобто ви б були зацікавлені знайти свою родину, батька?

Так, звісно. Познайомитися з братами, сестрами. Я точно знаю, що батька Дорес звали, а прізвища не знаю.

Ні, нема ніяких претензій. Так склалося життя мами. Ніхто не винен в цьому, що життя так склалося

Я вже згадувала, ласки мені батькової не вистачало. Як подивився у школі, у інших дівчат, у тієї, у іншої – є батько, а в мене нема. То мені трошки образливо було. Вони з батьками і в школу ходили, і на випуск. А я була тільки з мамою. Нема в мене більше нікого. Тільки від цього я мала таке відчуття образи, що я

сама.

Хоч в мене і багато двоюрідних братів і сестер. В одній тітки моєї 10 дітей, у іншій – п'ятеро. В дядька теж п'ятеро. Як ми женилися і коли весіллям дітям робили, то вони всі, всі з'їжджаються. Всі вони сприймають мене, як рідну сестру. Ніколи вони не цуралися мене, що я в них двоюрідна.

А вже як я пішла на роботу у військову охорону - охороняти вагони, де працював мій чоловік, там також був секретний зв'язок, і також не хотіли мене брати, а потім начальник охорони сказав, що ці питання вже зняті всі. А чоловіка хотіли вигнати з роботи за те, що він одружився... Він в мене другий... і одружився з такою, що народилася в Німеччині.

А так життя було звичайне, і нервувала, і була засмучена, що на завод не взяли, бо Південмаш тоді славився.[...] Так. І там можна було гуртожиток хороший отримати і роботу. І платили непогано. Але не вийшло. Моя тітка працювала на Південмаші, бухгалтером, то вона зразу мені сказала, що мені відмовлять.

У нас был период такой в жизни. 1953 год. Смерть Сталина. Нас выстроили в школе буквой П. Двумя рядами, а там в центре учителя, директор. Плакали так, что я прям не знаю. Может, в принципе, на похоронах так и положено плакать. Но нагнали на нас - детей такой ужас и страх. Я помню как я перепугалась ужасно. Сталин умер. А когда я прихожу домой, с перепуганными глазами говорю маме, что Сталин умер. И тут мама с улыбкой говорит: -«Ха». И тут сразу весь страх пропал. И я вижу, что в семье трагедии нет, что Сталин умер. И у нас. Вот наша семья, она была постоянно была в конфронтации с государством и политикой.

Мама моя працювала на заводі по ремонту кораблів на Дойче Вехте у столовій. Вона контролювали процес приготування їжі. Кількість крупи, картоплі.., що засипалися в котли. А батько

працював на тому ж Дольче Вехте зварювальником.

Коли я народилася, мене не було в чому купати. Батько мій і попросив у начальника зміни, щоб він дав листа цинкового заліза, щоб зробити ночочки (щоб було в чому купати). Батько йшов з цим листом заліза до дверей, він хотів зайти в свою кімнату, його побачили українські поліцаї і забрали його. Забрали його в Гестапо.

Мамі дуже хотілося додому. А батька одразу відправили після повернення на Урал, за те, що він був у Німеччині. Мама додому діставалася сама.

Чи були Ви хрещені в церкві? Якщо так, то чи не заважало місце народження Вашим відносинам з церквою?

Не заважало навіть те, що мій хрещений був комуністом. Таємно все було

Це було в 1993 і 1996 році. Перший раз була з мамою. Мама возила земельку туди нашу. [...] Не те що в нас. Звичайно відчуваю, що щось поєднує. Щось є

Когда я уже пошла в школу, потребовали документы, тогда я узнала. Ну когда я уже узнала, первое неприятное, что я услышала это было: «Немецкий выродок». Это было где-то в 8 лет, когда я пошла в школу

Ну а в семье я была, ну как сказать – не уделена ни лаской, ни вниманием. Я и по сей день чувствую, что я была для них всех чужим человеком. Несмотря на то, что у меня два брата были и сестра - я всегда была для них чужим человеком. Я была только

там няжкой, а остальное мне ничего не полагалось, только тем детям.

Запитання до наведених вище уривків::

Яка ситуація описується в наведених уривках, взятих із інтерв'ю?

Напиши твір про те, як склалося життя колишніх примусових робітників та їх дітей після повернення до України.

Напиши твір про долю жінки, яка повернулася до України з дитиною і без чоловіка.

Підготуй запитання для розмови з дитиною колишніх примусових робітників.

Розпитай своїх дідусів і бабусь, чи не працювали вони з примусовими робітниками / чи не працювали вони в них. Чи знають вони дітей, які народилися в Німеччині? Що вони розповідають про цих дітей? Чи підтримують вони контакт із колишніми примусовими робітниками чи з їх дітьми?

Узагальнення опитувань

Яніна Дреслер і Крістіна Ульріх

В представлених нами біографіях можна виділити різні рівні ставлення до «іншого» місця народження.

Ще батьки опитаних осіб знали, коли їх відправляли на примусові роботи до Німеччини, що після повернення на Батьківщину їм доведеться зіткнутися з репресіями з боку держави та суспільства. На них були навішані ярлики «зрадників Батьківщини», вони страждали від переслідувань і були притягнуті до примусових робіт (ГУЛАГ). Жінки після повернення мусили часто й довго боротися за те, щоб отримати робоче місце. Тому по-людськи цілком зрозуміло, що колишні примусові робітники, повернувшись до України на Батьківщину з дітьми, намагалися захистити їх від репресій. Так, вони не називали справжнє місце народження дітей або реєстрували їх у відповідних установах під іншою датою народження. Це можна було зробити, оскільки в лихолітті війни багато важливих документів було втрачено й ніхто не міг перевірити, наскільки правдивими були надані відомості.

Життя дітей колишніх примусових робітників можна поділити на три етапи:

Етап I: «Ера Сталіна», 1945 – 1953 рр.

До самої смерті Сталіна в 1953 р. вони вважаються «ворогами народу», суспільство ставиться до них також як до ворогів. Їх батьків часто переслідували, вони переховувалися або втікали з України й повернулися назад до України лише після смерті Сталіна. На цей час припадає дитинство цих осіб, тобто дошкільні та перші шкільні роки.

Етап II: Час радянського режиму, 1953 – 1991 рр.

В цей час їм також було нелегко. Вони й надалі вважалися зрадниками, а суспільство знущалося над ними. На цей період припадають підліткові роки та роки «дорослого життя», тобто час, коли вони опікувалися професійною діяльністю та самі створювали сім'ї.

Етап III: Україна стає незалежною (з 1991 р.)

Після проголошення Україною Незалежності відбулася офіційна зміна статусу людей, які були відправлені на примусові роботи до Німеччини або народилися там. Всі, хто народився в 1944-1945 рр., згідно з законодавством вважаються рівними, незалежно від місця народження. Всі мають статус учасника бойових дій. Втім, у суспільстві й надалі панують старі підходи. Самі особи стають пенсіонерами.

Попереднє припущення про те, що жінки свідомо вагітніли в Німеччині, аби повернутися до України, не підтвердилося. Певне, зо-

всім молоді жінки абсолютно не мали уявлення про статеві відносини та запобіжні засоби й вагітними саме через це.

Велика частина опитаних має погані стосунки з матерями. Тут майже підтверджується припущення про те, що основною причиною цього здебільшого був новий батько. В багатьох випадках мати знову виходила заміж, а ставлення до дитини від першого шлюбу – або позашлюбної дитини – народженої в «країні ворога», часто було не таким добрим, як до її братів та сестер від другого шлюбу. Втім, не зовсім ясно, чи пов'язано це виключно з місцем народження, чи з тим, що йдеться про дитину від першого шлюбу, з якою вітчим та мати обходяться по-іншому.

Щодо відносин із зведеними братами та сестрами, а також з батьками опитані повідомили, що йдеться про змішані почуття. Часто вони відчували себе просто няньками молодших братів і сестер. Тим не менше вони говорять про дружнє ставлення до своїх молодших родичів. Цікаво, що опитані жінки часто по декілька разів виходили заміж. Можливо, причина полягає в тому, що, будучи малими, вони не відчували любові й тому самі рано залишили сім'ї. Певну роль тут могла відіграти і нездатність будувати стосунки з іншими людьми, спричинена поганим досвідом із вітчимом або матір'ю. Так, під час інтерв'ю було виявлено одну чітку різницю: якщо батьки й мати поверталися разом або якщо мати не виходила ще раз заміж, проблем не виникало. Це стосується і братів із сестрами, народженими в Україні після повернення обох батьків з дитиною до України. Між ними теж не виникало проблем.

Під час інтерв'ю було з'ясовано, що всі діти, які вирости без батька – навіть сьогодні, тобто більше, ніж через 60 років – хотіли б познайомитися зі своїм батьком. Цей сум за батьком – неважл-

иво, якого він походження – є дуже великим. Про це свідчать такі висловлювання:

«Я звертаюся до німецької організації, яка координує цю програму, з проханням допомогти нам дізнатися про мого батька. [...] Коли ми були малими, то таткова сестра нашої мамі навіть довідку про загибель тата не вислала, а просто в листі написала, що він загинув. Ми цього нічого не знаємо. Чогось нам так здається, що наш тато був живий всі ці роки. Якби німецька сторона допомогла... Це те, що найдужче нас турбує в житті».

"Не знала я батьківської ласки. Тільки мамину. У моїх подружок по школі були татусі, а в мене його не було. Батько мене ніколи й не пригорнув".

Тема походження та місця народження в сім'ях часто зовсім або практично не обговорювалася. За часів правління Сталіна опитані не вели розмови про Німеччину з іншими людьми, якщо про це й говорилося, то лише в родині або в колі найближчих друзів. Глибоко всередині в усіх сидів страх перед репресіями та переслідуваннями. Навіть у 2007 р. з боку декого з опитаних відчувалася певна дистанція, у зв'язку з чим можна припустити, що не всім вдалося подолати радянські стереотипи, тобто що люди все ще бояться. При цьому впадає в око, що під час інтерв'ю опитані багато розповідали про місце свого народження та про час, що батьки як примусові робітники провели в Німеччині. І менше – про те, як їм ішлося в період часу з 1945 до 2007/2008 рр. Можливо, це має такі причини:

- Тема примусових робіт у Німеччині була табу до 1991 р., й опитвані все ще не переступили через це.

- Опитувані не хотіли говорити про радянські часи, оскільки це пов'язано з болючими спогадами.
- Їм і сьогодні все ще соромно, що вони народилися в Німеччині.
- Вони боялися – наприклад, допитів у КДБ або можливого переслідування. Цей страх сидить так глибоко, що вони й по сьогодні (2007-2008) не люблять говорити про ті події. Одна з опитуваних, Лідія Валентинівна Журавльова, розповідає, що в той час, коли вона була немовлям, в неї брали кров, аби приготувати запаси крові для поранених німецьких солдатів. Для неї це все ще залишається травмою, яка й досі не загоїлася остаточно. Випадок, описаний Лідією Валентинівною Журавльовою, є другим відомим випадком для Гамбурга та землі Шлезвіг-Гольштейн. Тут ще багато чого треба з'ясувати та осмислити. Тому зараз планується подання заявки на реалізацію проекту з опрацювання цієї тематики.

Дехто з опитаних розповідає про образи, які вони чули від населення на свою адресу: "Фріц", "німець", "німецький виродок", розповсюджувалися чутки про те, що це – "діти від німців", "згадка на пам'ять".

Цитата: *"Але тоді були такі часи, що жінку, яка виховувала дітей, не маючи чоловіка, не поважали. Тому були і люди, які лаялися на нас, сміялися, знущалися, називали байстрюками. Але ці образи пов'язувалися скоріше з тим, що мати повернулася (незаміжньою) до України з дитиною, а не з тим, що діти були народжені в Німеччині. Як вже говорилося, за Сталіна не дуже багато, а то й зовсім не згадувалися часи в Німеччині, тому проблеми через місце народження для більшості не виникали зовсім або майже не виникали".*

Вплив місця народження (Німеччини) на долю дітей колишніх примусових робітників важко оцінити до кінця. З одного боку опитані зазнали в своєму житті багато страждань – багато хто з них зростав без батька, зносив сваволю вiтчима, а то й ненависть матері. З іншого боку ніхто із опитаних не пов'язав негативний досвід власного життя з місцем свого народження. Це – важливий момент, який у майбутньому має бути опрацьований шляхом проведення подальших опитувань і відповідно задокументований.

"Ви започаткували дуже добру й корисну роботу. Наші нащадки повинні знати про це, щоб така трагедія ніколи не могла повторитися на Землі".

Людмила Федорівна Клокар (цитата з відповідей на запитання попередньої анкети)